

De Filipines a Dachau

Biografia de Carlos Redondo Flores

Autor: Xavier Bella Redondo

Consultor: Xavier Casals Meseguer

Data: 20 Juny 2011

Índex

Introducció

Una casualitat
Per què la biografia d'un militar?
Metodologia
Agraïments

1. Capítol I Els orígens (1879-1895)

Context familiar durant l'Espanya de la Restauració

2. Capítol II La desfeta colonial (1896-1898)

2.1 *"Procedente de Paisano"*
2.2 L'any 98, un any fatídic

3. Capítol III. Claroscurs de la vida militar (1899-1922)

3.1 Suplicant activitat
3.2 Primeres experiències bèl·liques a l'Àfrica: Un esdeveniment estrany
3.3 Clars i ombres de la vida militar

4. Capítol IV. Dictadura i democràcia (1923-1935)

4.1 Sota la dictadura primorriverista
4.2 Alhucemas i les campanyes victorioses a l'Àfrica.
4.3 Condecoracions i ascens a Tinent Coronel

5. Capítol V La Guerra Civil (1936-1939)

5.1 Un conflicte de gran abast
5.2 Una decisió transcendent
5.3 El judici a Goded
5.4 El front d'Aragó
5.5 *La Retirada*

6. Capítol VI L'exili (1939-1943)

6.1 Dels camps de refugiats a la reunificació familiar

6.2 Mort d'Adela i retorn a la activitat armada

6.3 Cartes des de l'exili

7. Capítol VII En mans dels nazis (1943-1945)

7.1 Apressat per la Gestapo

7.2 El camp de Vernet d'Ariège

7.3 *Le train Fantôme*

7.4 Vida i mort a Dachau

8. Epíleg

9. Annex

10. Bibliografia

Introducció

“Només els qui coneixen el passat poden dominar el present”¹

Aquesta cita de l'historiador xinès Sima Qian (145-85 aC) reuneix els motius que ens han portat a realitzar aquest projecte. Motius als que s'hi ha d'afegir casualitats, interès pels avantpassats i passió per la història. La cita retalla distàncies temporals i espaials i exemplifica en l'occident actual el que ja era cert a l'Àsia oriental fa més de dos mil anys. Posa sobre la taula un dels principals motius de perquè és important conèixer el nostre passat. En començar la segona dècada del S. XXI, en el món canviant de les comunicacions i les noves tecnologies, a vegades ens costa pararnos a pensar en la història, en la nostra història personal i col·lectiva. En aquest treball tractarem d'explicar una història de vida a través de la qual posarem en valor fets del passat per poder interpretar millor el present. Perquè l'estudi de la història és bàsic per transmetre el saber i les experiències de les nostres generacions passades a les futures i també és important per posar al seu lloc fets i persones que no mereixen passar a l'oblit.

En aquest treball reconstruirem la vida d'un militar espanyol tant en l'àmbit professional com privat, Carlos Redondo Flores (1879-1945) que va viure en primera persona grans esdeveniments de la història de Catalunya, d'Espanya, d'Europa i del Món. El fet que aquesta persona sigui el nostre besavi ha estat la casualitat que ens ha portat a emprendre la recerca, ha estat l'espurna que ha permès endinsar-nos en el nostre passat familiar i col·lectiu. Nogensmenys, a mesura que hem anat tibant el fil d'Ariadna, a mesura que hem anat sabent més i millor del personatge, ens hem adonat que el motiu original de la recerca es quedava en pura anècdota i que podíem realitzar un estudi detingut per aportar en clau biogràfica una mica més de llum en la nostra història recent.

Carlos Redondo, en una de les cartes que analitzarem tot seguit ens resumeix el que per ell haurà estat la vida:

¹ Sima Qian, Historiador Xinès (Dinastia Han, 145 aC - 85 aC)

*"La vida, (...) es así; lucha, dolores i alegrías, desesepaciones y consuelos; y así años y años, hasta que Dios dispone pararnos a descansar a otro mundo mejor"*²

Aquesta cita ens mostra què en pensa de la vida el nostre protagonista, ens rebel·la el seu esperit lluitador, la seva tenacitat i també la seva esperança i creença en Déu. Veiem doncs que no podem encasellar fàcilment el personatge en un determinat àmbit, com sovint la historiografia acostuma a fer. Carlos Redondo va ser militar, però també va ser pare de família, va ser un home comú que va transitar sense demanar-ho per els viaranyes del segle convuls que li va tocar viure. El treball, no verifica una hipòtesi concreta, sinó que configura una biografia que cerca assolir diversos objectius en termes històrics. D'aquesta forma, a través de la seva vida ens apropiem a l'Espanya de fi de segle, o la pugna entre militarisme i civilisme, però també ens permetrà acostar-nos a la pèrdua de les colònies, al conflicte militar del Marroc i als problemes militars, socials i polítics d'Espanya i de Catalunya. Forçosament, el treball ens aportarà una mirada transversal a tots aquests esdeveniments, puix que l'objectiu i la modèstia d'aquesta memòria no ens permetrà un aprofundiment en cadascuna de les qüestions. Tanmateix, pensem que la mirada "biogràfica" dels esdeveniments històrics serà suficient perquè la feina no sigui baldera.

Una casualitat

A l'estiu de 2010 ens van caure a les mans uns documents antics: cartes i notificacions militars del nostre besavi. Només amb un primer cop d'ull es podia veure que els papers tenien un gran interès. Hi havia documents que tenien més d'un segle i que havien estat guardats pel nostre avi durant molts anys. Analitzada objectivament, vam poder veure que la seva vida fou prou singular per realitzar una biografia. No es tractava només d'explicar una història de família, la rellevància del personatge estava directament vinculada als esdeveniments que va viure. Carlos Redondo va ser present a la desfeta colonial de Filipines, a la Guerra d'Àfrica, a la Guerra Civil Espanyola i a la Segona Guerra Mundial. És a dir, va estar, a excepció de la Gran Guerra, a tots els grans esdeveniments bèl·lics des del tombant de segle

² Carta de 3 de juny de 1944 (Arxiu familiar)

fins a la meitat del S. XX. També va viure en primera persona els conflictes socials de l'Espanya d'Alfons XIII, el canvi profund de l'estament militar a Espanya, les revoltes catalanes, la dictadura primorriverista, la Segona República i la Guerra Civil. Tanmateix, el destí li reservava participar també en el conflicte bèl·lic mundial: De la barbàrie de la Guerra Civil va passar a la barbàrie de la Segona Guerra Mundial. Va patir un exili i va sofrir el sense sentit del nazisme acabant la seva vida en un camp de concentració alemany. Per totes aquestes raons pensem que ser testimoni de tots aquests fets atorga a la vida de Carlos Redondo la vàlua suficient per poder realitzar una biografia que ens menarà des de Filipines fins a Dachau.

Perquè la biografia d'un militar?

Hem de dir d'antuvi que l'objectiu d'aquesta memòria no és realitzar un enaltiment de la vida militar, ni tan sols una explicació del militarisme espanyol. No ens mou cap desig de lloar, emmarcar o exaltar les gestes militars i, tot i la nostra condició de familiar del biografat, assajarem fer una aproximació ponderada a la seva figura que defugui l'apologia. El desig és purament personal, històric i descriptiu per la vida i els esdeveniments que viurà el nostre personatge; el fet de que fos un militar és el que li dona interès a la biografia, puix que només gràcies a la seva professió va poder ser testimoni de tots els fets que va viure. La seva professió li confegia una diferència, una singularitat respecte als ciutadans comuns. Aquesta diferència el portarà a viatjar molt i a estar present en molts esdeveniments que ens interessarà explicar des del punt de vista històric i biogràfic. Possiblement Carlos Redondo era un home comú, però el fet de ser militar el va portar per experiències vitals que no ens portaria a molts d'altres i el va enfrontar a situacions límit (fins a la mateixa mort). Aquestes situacions, patides per un home corrent, ens han de donar elements per pensar en el perquè de moltes accions del segle XX. Ens han de fer reflexionar de la deriva irracional en que es va caure durant un segle on es van combinar els més grans horrors i els més grans prodigis³

³ En termes emprats per l'historiador Eric Hobsbawm a *Historia del Siglo XX*.

Metodologia

En l'àmbit de metodologia hem combinat recerca en fonts arxivístiques; treball de camp etnogràfic al apropar-nos a les comunitats d'exiliats; entrevistes personals; documentació bibliogràfica general i documentació bibliogràfica específica. En aquesta recerca ens preguntarem: Què va fer i com va viure un militar espanyol el període històric que va des de la Restauració fins la Segona Guerra Mundial? Hi ha preguntes dependents de la qüestió principal que són: Com va viure la desfeta colonial de les Filipines? Per què va estar un any tancat a la fortalesa de Ceuta durant la Guerra d'Àfrica? Com es va posicionar ideològicament durant la República? Com i perquè es va mantenir fidel a la República a l'inici de la guerra? Per què es va afiliar al PSUC a l'agost de 1938? Per què va tornar a l'activitat clandestina a França? Amb qui el van apressar a l'hotel Alexandra de Vernet? Com va viure els darrers mesos de Dachau? Aquestes i altres qüestions intentarem explicar-les i clarificar-les al llarg del treball.

Hem analitzat els documents deixats pel nostre avi, (13 cartes enviades des de l'exili més documentació militar), els documents fotocopiats de l'Arxiu Militar Intermedio (de la caserna del Bruc) així com l'expedient militar enviat des de l'Arxiu de Segòvia. Igualment hem visitat l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'Arxiu Militar de Segòvia, l'Arxiu de la Memòria Històrica de Salamanca, l'Arxiu General Militar d'Àvila, i l'Arxiu General Militar de Madrid. Aquestes visites han estat valuoses en molts sentits. A l'Arxiu Militar d'Àvila no vam trobar informació i a l'Arxiu de Segòvia ens van facilitar documents que encara no teníem. A Salamanca hi vam trobar especialment documentació relativa al anys de Guerra Civil. Tota aquesta informació ens ajudarà a resseguir els passos i saber què va fer durant els anys de la guerra, anys que va compaginar amb estades a Barcelona, on hi tenia la família vivint en un pis de via Laietana.

Un punt important de la recerca han estat les entrevistes realitzades a familiars propers i a persones que han tingut relació amb el fenomen de l'exili al llarg dels anys. Des de la seva filla Alícia (que va marxar amb ell a França), a la dona d'un dels fills que es va quedar, Enrique, i a varis nets i besnèts que viuen a França i a

Catalunya. Igualment vam realitzar una visita a l'Amicale du Champ du Vernet, a Vernet d'Ariège, on estaven realitzant una cerimònia de record dels exiliats. Aquestes associacions d'exiliats, molt actives a França, ajuden a trobar familiars desapareguts, i a donar informació. Tenen un memorial, un museu i un centre documental i ens han estat de gran ajuda per interpretar qüestions relatives a com va emigrar Carlos Redondo a França i què va fer una vegada allà.

Agraïments

Voldria agrair a totes les persones que m'han ajudat en la recerca. Començant per Alícia Redondo, que viu a Tolosa, la seva filla Aline, que ens va acollir a casa seva per entrevistar la seva mare i especialment Fabian Bergés el seu net, que va fer una feina inestimable aconseguint del ministeri de defensa Francès tota la documentació que ens ha fet arribar relativa a l'exili.

També voldria agrair la paciència de Matilde Altímis, Jove de Carlos Redondo i esposa d'Enrique, per les moltes hores furgant en el record i cercant fotografies antigues. Igualment voldria fer menció a l'Amicale du Champ du Vernet, i al seu president, Raymond Cubells per la bona recepció que ens van oferir i per les pistes que ens van donar; a Henry Farreny per la amable conversa i l'entusiasme en les seves explicacions sobre els Maquis i els exiliats, així com a totes les persones dels arxius consultats que sempre molt amablement ens han intentat atendre i ajudar en tot.

No em voldria deixar un agraïment molt especial al meu germà Emili, que m'ha acompanyat en totes les visites, m'ha ajudat i ha compartit la il·lusió de la recerca amb mi. Sense ell no hagués estat igual.

Finalment voldria deixar palès un agraïment i un record per el meu avi Enric Redondo; sense el qual, gràcies a la cura en guardar les cartes del seu pare, no hagués estat possible fer aquest treball. Estic segur que li hagués fet il·lusió llegir-lo.

Capítol I Els orígens (1879-1895)

Context familiar durant l'Espanya de la Restauració

En el període 1868-1898 l'estat espanyol va estar immers en grans crisis polítiques i militars. A partir de la revolució de 1868 va caure la monarquia isabelina i es va entrar en un període d'inestabilitat, el sexenni democràtic, que desembocaria en la instauració de la Primera República (1873-1874). Tanmateix, aquesta efímera república, de només dos anys, va portar altra cop a la monarquia borbònica de la mà d'Alfons XII. El curt regnat d'Alfons XII (1874-1885) va donar pas, després d'una regència, al d'Alfons XIII (1902-1931), durant el qual Espanya entraria de ple al S. XX.

Fou durant el regnat d'Alfons XII quan Carlos Redondo Flores va néixer el 22 de setembre de 1879⁴ a Zamora en un ambient familiar relativament acomodat i amb cultura. El seu pare, Pedro Redondo Tellez, era natural de Bejar i de professió "*maestro de instrucción primaria*", mentre que la seva mare, Josefa Flores Lozano, era natural de Barba de Puerco (Salamanca) i "*maestra de niños*"⁵. Sense que hi hagi cap motiu objectiu per fer-nos pensar que la família era rica o burgesa, el fet de ser tots dos mestres indica que no eren de extracció social baixa, obrers o camperols, i que l'ambient de cultura va pesar a l'hora de triar la trajectòria vital i professional dels fills. A finals del S. XIX, no totes les famílies els podien inscriure per la carrera militar i el nivell cultural i les inquietuds dels progenitors serien determinants en aquest sentit. Quan va néixer Carlos, els seus pares tenien 45 i 35 anys respectivament, per tant es portaven 10 anys entre ells. Carlos tenia un germà, Antonio, una mica més gran que ell, i que en molts aspectes tindria una vida força paral·lela. Els seus avis paterns, Juan i Polonia, eren morts quan ell va néixer,

⁴ Va néixer a les 03.50h de la matinada del 22 de setembre i el seu pare el va inscriure al registre el dia 23 de setembre a les 11.30h. Li van posar els noms de Carlos Mauricio (partida de naixement de Carlos Redondo Flores. Arxiu Municipal de Zamora)

⁵ partida de naixement. Arxiu Municipal de Zamora

mentre que dels materns, Antonio i Agueda, només vivia Antonio, retirat a Sobradillo (Salamanca)⁶.

Que la mare treballés com a “*maestra de niños*” ens indica que la família havia de tenir certes inquietuds més enllà de les tradicionals, ja que fins a l’adveniment del moviment feminista a mitjans del S. XX (o fins al final de la dictadura franquista a Espanya) el fet que la dona també treballés era molt poc habitual i el més corrent era que en els documents oficials constes com a “*dedicada a ocupaciones propias de su sexo*”⁷. D’altra banda l’ofici de mestre d’instrucció primària era força recent al s. XIX⁸, per tant cal tenir en compte la qüestió que tant el pare com la mare fossin mestres a l’Espanya rural del s. XIX. A aquest fet ja singular s’ha d’afegir a un altre també poc habitual. Josefa va tenir el segon fill als 35 anys, una edat ja molt avançada per tenir fills en aquella l’època.

Dels primers anys de Carlos en sabem ben poc. És l’època menys documentada. Podem dir només que tot i que els seus pares eren de poble, quan ell va néixer ja vivien a la capital, Zamora⁹. Per tant, la joventut de Carlos es deuria desenvolupar junt amb el seu germà gran, en un ambient relativament culte i ben situat d’una ciutat de províncies.

⁶ Avis paterns: Juan Redondo. Natural de Bejar (Salamanca) difunt l’any 1879. Polonia Tellez. Natural de Bejar (Salamanca) difunta l’any 1879. Avis materns: Antonio Flores. Natural de Macotera (Salamanca) vidu i retirat. Vivia a Sobradillo (Salamanca) l’any 1879 Agueda Lozano. Natural de Sobradillo (Salamanca). Difunta l’any 1879 (partida de naixement. Arxiu Municipal de Zamora)

⁷ Partida de naixement d’Antonio Redondo, fill de Carlos i Adela (arxiu familiar)

⁸ Mariano Carderera Potó (1815-1893) fou un dels primers Mestres d’Instrucció Primària a Espanya, l’any 1840

⁹ Vivien al c/ San Andrés 37 de Zamora (Partida de naixement de Carlos Redondo. Arxiu Municipal de Zamora)

2. Capítol II La desfeta colonial (1895-1898)

2.1 "Procedente de Paisano"

Amb només amb 16 anys va ingressar el 1896 a l'acadèmia Militar d'Infanteria de Toledo per cursar els seus estudis. Era evident que amb aquesta edat, el desig del pare d'encaminar al seu fill cap a uns bons estudis i una bona posició deuria influir notablement. No està documentat que hi hagués tradició militar a la família, però el fet de que el seu pare fos professor deuria possibilitar l'ingrés del fill a l'acadèmia militar, que no estava a l'abast de qualsevol. Aquest ingrés va estar precedit d'una selecció i una prova d'accés que el jove Carlos va passar satisfactòriament.¹⁰

Va estar estudiant dos anys a l'acadèmia, en el que s'anomenaven "*cursos abreviados*" i el 18 de juny de 1897 es va llicenciar amb el grau de segon tinent d'Infanteria. Sense temps per perdre va ser destinat al regiment San Fernando nº 11 de Madrid on es va incorporar l'1 de juliol. A finals d'aquell mes va ser destinat al campament proper de Carabanchel i pocs mesos després li va arribar una carta: li arribava l'ordre de Marxar al districte militar de Filipines a continuar el seu servei.

Per a un jove oficial, Filipines (com Cuba) deuria ser l'oportunitat de posar en pràctica els coneixements adquirits a l'acadèmia i entrar en accions reals de campanya militar i, sobretot, de fer carrera professional amb mèrits i recompenses. Tanmateix, al jove Carlos li esperava el primer gir del destí: Viure de primera mà la pèrdua de les darreres colònies espanyoles i participar activament dels esdeveniments del fatídic 1898: l'any del "*Desastre*"¹¹

2.2 El 98, un any fatídic

Filipines, Cuba i Puerto Rico, eren les colònies d'ultramar que li quedaven a Espanya de l'antic imperi Espanyol dels segles XVI, XVII i XVIII. Durant el S. XIX hi havia per part d'Espanya poderosos interessos econòmics per mantenir les colònies. Entre

¹⁰ Toledo, 20 de juny de 1896 (citació de l'Academia d'Infanteria. Arxiu Familiar)

¹¹ Terme amb el que s'ha referit la historiografia i la societat espanyola a la pèrdua de les colònies de l'any 98.

aquests, podem destacar l'esclavisme i el tràfic d'esclaus (fins ben entrat el s. XIX)¹², el conreu del sucre a Cuba i les plantacions de Tabac a les Filipines. El manteniment colonial de Cuba per part d'Espanya, responia bàsicament a interessos econòmics, mentre que a Puerto-Rico i Filipines eren més aviat enclavaments estratègics. De la mateixa manera, les colònies eren per a Espanya una font d'exportació molt important (van absorbir el 19,4% de les exportacions espanyoles entre 1855 i 1859)¹³.

El status quo de Cuba com a colònia espanyola, també estava recolzat per alguns plantadors criolls que tenien necessitat de ma d'obra i estaven disposats a renunciar a la llibertat política a canvi dels guanys econòmics. Tanmateix, malgrat que determinats sectors de la societat colonial s'havien compromès amb Espanya, l'augment de l'explotació econòmica i la repressió política va generar una oposició àmplia i diversa.

Les tendències centralitzadores espanyoles provocaven una fricció permanent que augmentà especialment entre 1868 i 1895, quan Espanya va intentar reforçar el seu control polític. La combinació entre la permanència del sistema esclavista -molt inestable-, el control polític i l'explotació econòmica va provocar commocions socials i polítiques que van acabar posant en qüestió la dominació espanyola. Durant la dècada 1868-78 hi va haver una sublevació cubana vinculada a l'abolició de l'esclavitud i de retruc una lluita per la independència. El 1878 es va aconseguir controlar la revolta i restablir la pau, però els conflictes no van disminuir i no es va aconseguir l'abolició de l'esclavitud a Cuba fins el 1886.

Quant a les Filipines, la dominació remet al regnat de Felip II, no obstant això, durant el S. XIX la presència espanyola a l'arxipèlag era dèbil. Fora de la ciutat de Manila, les Ordres Mendicants espanyoles constituïen la principal presència colonial i eren també els grans terratinents espanyols que ocupaven les terres insulars. L'altre agent econòmic important a Filipines era el monopoli del tabac, establert a finals del S. XVIII i que regulava la seva producció i comerç .

¹² Schmidt-Nowara 1998: 34

¹³ Schmidt-Nowara 1998: 36

De forma interconnectada, mentre l'esclavitud i el tracte d'esclaus disminuïa al Carib, els empresaris espanyols cercaven noves maneres d'explotar l'ordre colonial a Filipines, especialment afavorit per l'obertura del Canal de Suez la dècada de 1860. Tot i que l'activitat econòmica espanyola a les Filipines no va arribar mai a les dimensions que va tenir al Carib, la presència d'Espanya en el Pacífic va alimentar també fortes tensions socials i polítiques.

L'origen del nacionalisme filipí i dels moviments anticolonials de 1896 estan relacionats sobretot en la dominació clerical espanyola. La posició de l'església a les Filipines havia estat molt forta des dels temps de la conquesta, i dins d'aquesta existia una pugna considerable entre el clergat espanyol i el nadiu. La funció destacada de les ordres mendicants en assumptes polítics i econòmics alimentava els ressentiments entre els terratinents i intel·lectuals nadius. D'altra banda, l'església estava en conflicte permanent amb la gran diversitat religiosa de l'arxipèlag, des de musulmans a formes sincrètiques de cristianisme mil·lenarista. Finalment, l'elit mestissa va començar a rebel·lar-se contra el govern colonial espanyol i el domini clerical, denunciant el racisme espanyol i militar en favor de la igualtat de drets, la modernització econòmica i l'autogovern. Un conjunt de demandes similars a les plantejades a Cuba i Puerto Rico.

Sense una voluntat inicial clara d'annexionar les colònies espanyoles, Estats Units va donar suport als rebels cubans i filipins en les seves demandes i degut a la seva creixent influència en termes territorials i colonials, va començar a exercir primer d'àrbitre dels conflictes colonials espanyols i després es va convertir en part interessada quan un sabotatge va enfonsar el cuirassat *Maine* a la badia de l'Habana i el govern nordamericà culpà del fet a l'espanyol i li declarà la guerra el febrer de 1898.

Davant de la imminència del conflicte amb Estats Units, la reacció inicial de la població va ser d'entusiasme patriòtic, especialment amb el viatge del general

Camilo García Polavieja¹⁴ a les Filipines al novembre de 1896 per aixafar les insurreccions. Tanmateix, a mesura que transcorria l'any 1898, des de fora de la península arribaven notícies del gran esforç que suposava mantenir el domini, i els soldats anaven a lluitar amb gran incertesa. El govern de Práxedes Mateo Sagasta pretengué democratitzar el reclutament i que aquest fos obligatori per tothom, fins i tot per les classes burgeses, ja que fins llavors els rics, gràcies a redempcions econòmiques en metàl·lic podien lliurar-se'n, i a la pràctica només hi anaven els pobres. A aquest problema es va afegir un altre que seria endèmic durant bona part del S. XX: la gran quantitat d'oficials que existia dins l'exèrcit. La necessitat de reorganitzar-lo es va fer particularment urgent a partir del desastre de 1898. Llavors existien a Espanya 499 generals, 578 coronels i més de 23.000 oficials per unes tropes que no excedien els 80.000 homes. Els oficials espanyols superaven en sis vegades al nombre d'oficials de l'exèrcit francès, que comptava amb 180.000 soldats de tropa¹⁵. Aquests dos problemes, combinats amb la poca preparació sobre el terreny i a les malalties tropicals¹⁶, van agreujar la dificultat ja considerable que suposava encarar una guerra amb els Estats Units.

A partir de febrer de 1898, amb l'explosió del *Maine* a L'Havana, Estats Units entrava ja obertament en conflicte primer a Cuba i després a les Filipines. L'u de maig de 1898 el Comodor George Dewey s'enfrontava a les forces espanyoles a Cavite (Filipines). Des de l'u de maig fins l'agost, les forces entre tots dos bàndols van estar més o menys igualades entorn de Manila, la capital. A principis d'agost, i havent caigut ja Cuba, Manila fou rodejada per 10 mil soldats americans i 10 mil de filipins enfront 13 mil espanyols entre els que -com veurem- es trobava Carlos. Després d'una intensa batalla, els Espanyols van entregar la ciutat el 13 d'agost.

És significatiu que tant a Cuba com a les Filipines, una vegada derrotats els espanyols, Estats Units es va fer càrrec de la situació, deixant de banda a la població indígena que no tenia res a dir en el nou panorama que s'esdevindria. Tot i

¹⁴ El General Polavieja, nomenat capità general de les illes Filipines fou acomiadat per una gran multitud a Madrid i Barcelona (Pérez Ledesma 1998: 97).

¹⁵ Seco Serrano 1984: 233

¹⁶ Dels 200.000 soldats movilitzats per combatre a Cuba, en van morir 50.000. La principal causa d'aquestes morts fou per malaltia, especialment la Febre Groga i la Diarrea (Schmidt-Nowara 1998: 76).

així, les Filipines a l'acabar l'any 1898 eren un camp d'armes on els Senyors de la Guerra controlaven l'arxipèlag i on s'enfrontarien a una nova potència imperial hostil en una guerra brutal que duraria fins 1902.

2.3 Entre la guerra i l'amor

Tornant al nostre biografiat, Carlos Redondo es trobà implicat en el conflicte filipí quan el dia 4 de novembre de 1897 li va arribar la carta que l'instava a traslladar-se a Barcelona per embarcar cap a Manila. Fou la seva primera visita a Catalunya, terra on viuria molts anys i on hi deixaria part de la seva família. Va embarcar el 4 de desembre en el vapor *Isla de Mindanao*¹⁷. Era un vapor gran, ben equipat i amb grans estances, per afrontar un viatge que duraria un mes.

Va desembarcar a Filipines el gener de 1898 i va ser destinat inicialment a Manila, on hi va arribar el dia 2¹⁸. Durant la primera part de l'any va estar en diversos batallons entrant en combat sovint amb les forces americanes. Va participar activament en la batalla de Manila especialment entre el 15 de juny i el 20 de juliol, fet que li va permetre la concessió de la creu de 1ª classe al mèrit militar amb distintiu vermell per el seu valor en la defensa de la ciutat¹⁹. Allà es va quedar fins el 14 d'agost, l'endemà de la capitulació de la ciutat.

A partir de la caiguda de Manila i acabada també la guerra a Cuba, van arribar notícies sobre el protocol de pau amb Estats Units el dia 16 d'agost. Tanmateix, la guerra no va acabar formalment fins el 10 de desembre amb el Tractat de Paris. Mentrestant i per lluitar sobretot contra la guerrilla filipina, Carlos va embarcar el 27 d'octubre cap a la ciutat d'Ilo-ilo²⁰ per formar part de la columna que defensava la capital i tota la província d'Antique²¹. Va embarcar a bord d'un canoner i va estar combatent fins el 3 de novembre, data que va tornar a Ilo-ilo²². Just el dia que va tornar el van cridar per combatre al poble d'Alimodian, prop d'Ilo-ilo, on els rebels

¹⁷ Hoja Matriz de Servicios de Carlos Redondo. Pág. 5 (Arxiu General Militar de Segovia).

¹⁸ Va ingresar al Batallón de cazadores y expedicionarios n° 14 (Hoja Matriz de Servicios pág. 5).

¹⁹ Hoja Matriz de Servicios, d'ara endavant HMS, pág 6

²⁰ Capital de l'illa de Panay, a la província d'Antique (Visayas Occidentals, Filipines).

²¹ Província de la regió filipina de les Visayas occidentals.

²² HMS pág. 6

havien fet el seu punt d'operacions. Després de diverses accions per els pobles de la zona, durant el mes de novembre i desembre va estar confinat a les trinxeres de Molo²³, dins la mateixa ciutat d'Ilo-ilo, fins la vigília de Nadal tot sostenint nombrosos combats i tirotejos. Es sorprenent que tot i que el tractat de pau es va signar a Paris el 10 de desembre, part de l'exèrcit espanyol va seguir lluitant per les illes de l'arxipèlag fins la vigília de Nadal de 1898.

El dia 24 Carlos es va retirar amb totes les forces en el vapor *León XIII* cap al sud de l'arxipèlag, a la ciutat de Zamboanga²⁴, on es va quedar fent serveis de campanya fins a fi d'any. El 31 de gener del nou any 1899 va embarcar cap a Manila a bord del vapor *Puerto-Rico*²⁵ per tornar quan fos possible a la Península. A Manila, amb les colònies ja en mans nord-americanes, va esperar fins el 30 de maig per embarcar rumb a Espanya. La situació de tota la tropa, una vegada perduda la guerra, era clarament delicada.

Durant els anys que va durar el conflicte, amplis sectors de la societat espanyola es van deixar arrossegar per un entusiasme bel·licista; en canvi després de la derrota i d'un primer moment d'apatia i passivitat, l'actitud de l'opinió pública va donar pas a les crítiques contra la guerra i l'Exèrcit, a grans dosis de desafecció i a mobilitzacions contra el govern.²⁶ Va causar especial impressió, sobretot durant la segona meitat de l'any 98, l'arribada dels primers soldats repatriats i el coneixement directe de les pèssimes condicions en que havien viscut les tropes espanyoles a Cuba i Filipines.²⁷

Carlos, que aleshores comptava amb 19 anys, es va esperar tres mesos a Manila per poder tornar al seu país i durant aquest temps va conèixer una noia i es va casar. No va perdre el temps i es va maridar amb Adela Ávila el 26 d'abril de 1899 a Manila²⁸. Si ens fixem, ens adonarem que va tenir molt poc temps per establir la

²³ Molo actualmente és un barri de la ciutat d'Ilo-ilo.

²⁴ Ciutat del sud de l'arxipèlag filipí situada a l'illa de Mindanao.

²⁵ HMS pág. 6

²⁶ Pérez Ledesma 1998: 119

²⁷ Es parlava de 32 mil soldats malalts en hospitals cubans, amb "*tropes esgotades i mal alimentades, i d'un sense nombre de soldats inútils, extenuats, anèmics i esgotats*" (informe de l'inspector de sanitat de l'exèrcit, Fernández Losada el 1897 (Pérez Ledesma 1998: 122).

²⁸ "*Contrajo matrimonio canonico en Manila con Doña Adelina Ávila Fernandez el 26 de abril de 1899*" (HMS pág. 7 (1906)).

relació amb la que seria la dona de la seva vida. Va arribar a Manila el dos o tres de febrer de 1899²⁹ i va embarcar cap a Espanya el 30 de maig, es a dir poc menys de quatre mesos per conèixer, festejar i casar-se amb Adela . Es podria suposar que al establir relació amb una dona a Manila, aquesta podria ser nativa, però no: Adela Ávila havia nascut a Màlaga el 1878, és a dir, era un any més gran i no sabem què hi feia a Manila. Sent una colònia espanyola, era normal que els espanyols es traslladessin a viure a Filipines. La família d'Adela podria ser la d'un comerciant, militar o simplement van anar a Filipines a cercar nous horitzons. El que és cert és que Adela va conèixer a Carlos a Manila i el va seguir la resta de la seva vida allà on va anar.

Mentre s'estava a Manila, Carlos es va escriure amb el seu germà Antonio que era fent la guerra a Cuba. S'ha conservat una fotografia de Carlos feta a les Filipines - veure annex- la qual va ser enviada com a record al seu germà destinat a Cuba. Antonio, incentivat també per el seu pare, havia fet la carrera de metge i la militar. Havia combinat ambdues i exercia la pràctica mèdica en el cos militar. Durant l'any 1898 va ser destinat a Cuba, i anys més tard faria també la guerra d'Àfrica. Va escriure diversos llibres, entre ells "*Elementos de Higiene Militar*"³⁰ un llibre curiós on de manera innovadora explica com havia de mantenir la tropa la higiene personal i l'ordre. La higiene personal és avui un tema totalment superat però a principis del segle XX aquesta qüestió podia provocar i provocava de fet grans epidèmies i morts innecessàries; no era per tant un tema menor. Antonio posteriorment a la guerra d'Àfrica, va seguir amb la carrera de metge i va estar exercint durant anys a l'hospital militar de Madrid.

Tornant a les Filipines, Carlos, presumiblement amb Adela, va embarcar rumb a la Península el 31 de maig de 1899 a bord del vapor *Leon XIII*. Van arribar a Barcelona el 2 de juliol i van marxar cap a Madrid on deuria tenir la família, fent us d'una llicència de 2 mesos com a repatriat. Coincidint amb el seu retorn, va ser ascendit a 1er Tinent d'Infanteria per antiguitat, i també li va ser atorgada la creu de 1ª classe del mèrit militar per els seus combats a les trinxeres de Molo i a la ciutat d'Ilo-ilo

²⁹ Va embarcar cap a Manila el 31 de gener des de Zamboanga en un viatge de dos o tres dies.

³⁰ Antonio Redondo Flores. *Elementos de Higiene Militar* Toledo 1906 (Arxiu familiar)

durant el desembre de 1898. La desfeta colonial pesava en els soldats espanyols i el retorn deuria ser trist; tanmateix l'ànim de Carlos era alt i devia contrastar amb el clima general ja que per fi havia arribat a casa, acompanyat de la seva nova esposa i gaudint d'un permís de dos mesos. Hem de suposar que l'alegria i l'orgull de Pedro i de tota la família deuria ser molt gran.

Capítol III. Claroscurs de la vida militar (1899-1922)

3.1 Suplicant activitat

Acabada la llicència que gaudia, es va incorporar l'u d'octubre de 1899 al regiment d'Infanteria nº 2 de Ceuta. A l'octubre de l'any següent va ser destinat a Caceres durant un any i al setembre de 1901 va tornar a Ceuta. El 1903 va obtenir dos mesos de llicència per malaltia i l'u d'octubre de 1904 el van destinar al regiment Vergara nº 57 de Barcelona. Era la segona vegada que trepitjava Catalunya, i aquesta vegada no seria només de pas. A l'abril de 1905 va començar a exercir el càrrec d'abanderat i el de professor de l'acadèmia de Cabos del seu regiment. Al setembre va ser ascendit per antiguitat a capità d'Infanteria, càrrec que ocuparia mentre alternava la feina d'abanderat i de professor.

L'u de maig de 1906 es va incorporar a la caixa de reclutes nº 66 de Manresa i durant aquell any va participar com a defensor en un consell de guerra celebrat a Barcelona. Tanmateix, la vida de buròcrata no li plaïa, i el contrast amb l'activitat a Filipines era molt gran. El seu caràcter actiu queda palès en una carta del 3 de setembre adreçada al seu general on li demana, fins i tot suplica, que el traslladin a un destacament amb més activitat. *“Seria para mi un verdadero honor servir en un cuerpo de la guarnición de Barcelona, pues mi entusiasmo por la carrera, mi temperamento, mi edad de 26 años y mi empleo de capitán reclaman vida agitada de guarniciones como la última mencionada, esto aparte de los intereses particulares y que desde que regresé de la campaña como repatriado, a la que pasé por voluntad propia, no he pertenecido excepción hecha de 1 año a guarniciones grandes (...) Todas estas razones me deciden mi general a suplicarle a usted que reclame mis servicios para un cuerpo activo de la guarnición de Barcelona”*³¹ En resposta a les súpliques l'u d'octubre tornarà al regiment de Barcelona i poc després marxarà cap a l'Àfrica.

³¹ Carta del Capitá Carlos Redondo al general Arsenio Linares (Manresa 3 de setembre de 1906) (Arxiu militar del Bruc).

3.2 Primeres experiències bèl·liques a l'Àfrica: Un esdeveniment estrany

Els anys que van seguir al desastre colonial els portaveus polítics espanyols havien mostrat poc interès en estendre la seva influència al nord d'Àfrica. França estava realitzant gairebé sola l'expansió colonial a la regió i per això el govern francès va intentar arribar a un acord amb Espanya sobre el Marroc³². Es va signar un tractat francoespanyol el 1902 que col·locava sota l'esfera de l'interès espanyol tot l'antic regne de Fez en el nord del Marroc. A la conferència d'Algesires de 1906 les principals potències europees -inclosa Gran Bretanya- van permetre que Espanya i França es repartissin el Marroc per contrarestar l'ambició colonial d'una cada vegada més temuda Alemanya. Aquest fet va suposar que l'exèrcit espanyol va tenir una nova ocupació i una nova font de problemes. Des de finals del s. XIX els problemes interns del Marroc havien anat empitjorant progressivament i el 1902 l'autoritat del Soldà era ja molt feble. Les cabiles exercien molt poder, i les conflictes amb els colonitzadors no van tardar a arribar. Segons la convenció d'Algesires, Espanya havia d'administrar Tetuán i Larache, al nord, i compartir la vigilància de Tanger i Casablanca amb els francesos. Per aquest motiu a partir dels desordres ocorreguts a Casablanca el 1907, tropes espanyoles i franceses van desembarcar allà.

A causa dels creixents problemes en el protectorat, es va produir un augment de tropes al nord d'Àfrica que va afectar al nostre protagonista: El 20 de gener de 1907 el capità Redondo és destinat al Regiment d'Infanteria nº 60 de Ceuta i el 12 d'Agost marxa cap a Casablanca a bord del vapor *Ciudad de Cádiz* per aturar els disturbis de la ciutat. Durant l'Agost i el setembre³³ va ordenar "*varios disparos a pequeños grupos de moros que intentaban hostilizar el campamento*"³⁴ durant un reconeixement per les immediacions de Casablanca.

L'estament militar és a vegades un cos tancat i estricte on les accions, les causes i les conseqüències dels actes queden a vegades estranyament confuses. Durant aquest reconeixement prop de Casablanca, Carlos va comandar un Batalló per primera vegada. No sabem si va ser negligència, descuit, mala sort o mala fe, però

³² Payne 1968: 89

³³ Dies 19 i 31 d'Agost i 2,3,4,7,8 i 10 de setembre (HMS pág. 8)

³⁴ HMS pág. 8

Carlos en aquella sortida per Casablanca va tenir algun problema que el marcarà durant els anys següents de la seva vida. El 13 de novembre, després del servei efectuat al sud del Marroc va tornar cap Ceuta i el 16 de desembre enigmàticament va marxar amb una llicència de dos mesos a Toledo per malaltia. Passat aquest temps, el 18 de febrer de 1908 va tornar a Ceuta i casualment quatre dies més tard el van detenir per *“las irregularidades que se suponen cometió en el mando de la compañía que mandó en Casablanca”*³⁵. No obstant, queda immediatament en llibertat condicional pendent de judici militar i enviat *“en situación de reemplazo forzoso”* a Ceuta. Va ser acusat de *“negligencia”* i condemnat per el *Consejo Supremo de Guerra y Marina* a dos anys de reclusió i suspensió de sou i feina. Va ser tancat a la Fortalesa de Ceuta el 22 de març de 1909. També es parla durant el 1908 de *“irregularidades en la administración de la compañía que mandó en Casablanca”*³⁶. Què va fer Carlos Redondo a Casablanca?, què li va passar? No ho sabem. Podem suposar que Carlos va cometre un error a Casablanca, potser falta d'experiència o un afer involuntari, o potser va ser simplement un error inadmissible des d'un punt de vista de la lògica militar, no ho sabem, però del que si n'èstem segurs és que el va pagar amb escreix.

3.3 Clars i ombres de la vida militar

Malgrat les perspectives tan negatives, segons testimonis³⁷ va ser indultat de la meitat de la pena, i va sortir en llibertat el 21 de març de 1910, data que seguirà acuartelat a Ceuta fins el 9 de setembre que és destinat a la reserva de Guadix nº 34 (Granada). L'incident de Casablanca el portarà sis anys a la reserva, de 1911 a 1914 fins que aquest any se'l declara apte per l'ascens a Comandant (ascens que li era vedat per la condemna de 1909). L'any 1914 fou l'any que va néixer el seu fill Enrique, concretament l'1 de gener a Guadix. El febrer de 1916 passa a exercir el càrrec de director de l'Escola Militar de Guadix³⁸. Passarà uns anys ensenyant i el 1918 portarà els reclutes d'instrucció i entrenament a la guarnició de Madrid. El 29 d'octubre de 1918 és destinat a la Caja de Reclutas nº 33 de Granada i durant 1919

³⁵ HMS pág. 8

³⁶ HMS pág. 11

³⁷ HMS pág. 8

³⁸ Escuela Militar del Fero Nacional de Guadix.

portarà també reclutes d'instrucció a la guarnició de València. El 5 de maig d'aquest any és finalment ascendit a Comandant d'Infanteria per antiguitat i el 12 de juny és destinat al regiment d'Algesires³⁹.

L'esperit inquiet de Carlos demanava conèixer i experimentar noves coses, i això el va portar a deixar el 1920 el batalló d'Algesires per dedicar uns mesos a efectuar pràctiques de "*manejo y conducción de locomotoras*" de la companyia de Ferrocarriles Andaluces⁴⁰. Durant 1920 va combinar aquestes noves experiències amb ferrocarrils amb la feina de jutge instructor⁴¹. A partir de març de 1921 deixarà la feina de jutge instructor i passarà a ser comandant major per vacant d'aquest. A l'octubre de 1922 marxa a Los Barrios (Càdis) per assistir durant unes setmanes a unes pràctiques militars anomenades "*escuelas prácticas*" i el gener de 1923 cessa en el càrrec de Major i torna al de Jutge instructor d'Algesires, integrant-se en el cos el juliol.

El 13 de setembre de 1923 es va produir el cop d'estat de Miguel Primo de Rivera, instaurant-se la dictadura. A partir d'aquell moment, l'activitat i la situació de l'aleshores comandant Redondo variaria considerablement.

³⁹ 2º cap del 1er Batalló (HMS pág 9)

⁴⁰ HMS pág 10

⁴¹ Fins a la fi de 1920 serà 2on cap del 3er Batalló i jutge instructor a Algesires.

Capítol IV. Dictadura i democràcia (1923-1935)

4.1 Sota la dictadura primorriverista

La tensió social a Espanya a inicis dels anys 20 era molt gran i el proletariat industrial i la concentració urbana anava en augment. S'havia creat el nou *Partido Comunista de España* el 1921 i es donaven nombrosos episodis d'enfrontaments entre patrons i obrers. La crisi econòmica a causa de la contracció dels mercats després de la Gran Guerra provocava cada vegada més desigualtats i turbulències socials. A nivell polític i militar la situació era també decebedora. Un exèrcit endarrerit i mal preparat unit a una mala planificació militar va portar al *desastre d'Annual*. El 22 de juliol de 1921, durant la Guerra del Rif al Marroc entre les tropes colonials espanyoles i les tropes irregulars comandades per Abd el Krim, es va produir una batalla en la que l'exèrcit espanyol van patir una gran desfeta. És el que la historiografia espanyola coneix popularment com el *Desastre d'Annual*. En la Batalla, que comandava el general Manuel Fernández Silvestre, van morir 8000 soldats espanyols, amb unes forces molt superiors als partidaris d'Abd el Krim. Les desastroses operacions militars efectuades van arribar a posar en perill la mateixa ciutat de Melilla i les repercussions polítiques de la derrota foren molt grans. Al descontentament popular que ja hi havia en contra de la Guerra del Marroc, manifestat a nivell polític i social, s'hi van sumar aleshores dures crítiques a l'exèrcit i a l'administració militar. Mentre succeïen aquests esdeveniments, el nostre biografiat es mantenia al marge dedicat a l'ensenyança militar a Algesires i a Cadis⁴². Aviat però, els canvis a nivell polític i militar l'afectarien de ple.

La tensió social, la crisi econòmica i el desastre militar d'Annual van portar a Miguel Primo de Rivera, aleshores Capità General de Catalunya, a decidir-se a fer un cop d'Estat provocant la dimissió del govern de García Prieto⁴³. L'alternativa autoritària per resoldre el problema de l'estat tingué el suport de la Monarquia d'Alfons XIII, l'Exèrcit, la burgesia (inclosa la catalanista de la Lliga), els terratinents i l'església. Per tot això, Primo de Rivera va tenir via lliure per consolidar el seu poder i erigir-se

⁴² Era jutge instructor del seu regiment (HMS, pág. 10).

⁴³ Manuel García Prieto. President del Govern Espanyol (1912-1912), (1917-1917), (1917-1918), (1918-1918) i (1922-1923).

en mandatari suprem de l'Estat. El règim no nasqué amb la pretensió de constituir-se en un sistema de govern estable, sinó que més endavant volgué dotar-se de fonaments constitucionals propis, influït per les maneres de fer del feixisme italià, tot i no identificar-s'hi.

Fruit d'aquests canvis, la vida militar de Carlos es va activar de nou. Es notà la mà de Primo de Rivera per recuperar la dignitat de l'exèrcit portant gairebé en primera persona algunes fases de la campanya d'Àfrica⁴⁴. Després d'alguns anys a la reserva, amb tasques d'instrucció i de manteniment de campanya, a partir de 1923 Carlos tornà a l'Àfrica i inicià un període d'activitat militar que coincidiria gairebé amb els anys de la Dictadura.⁴⁵

Efectivament, el 6 de novembre Carlos s'incorpora al Regiment d'Infanteria d'Àfrica nº 68 a Melilla⁴⁶. L'aleshores Comandant Redondo va ser destinat al 1er. Batalló i va marxar l'endemà dia 7 cap a Tafersit formant part de la columna d'operacions. Assisteix a una marxa de reconeixement als poblats de Buferkuf i Mider; el 26 de novembre realitza tasques de protecció d'un comboi en el sector de Tizi Azza; el 6 de desembre marxa com a cap de regiment per guardar les posicions de Benitez, Tahuarda i Peña Tahuarda i durant el mes de desembre de 1923 lliura combats amb els rebels⁴⁷ passant els dies de Nadal a la zona.

Durant l'any 1924 i principis de 1925 seguirà a la zona del Rif realitzant sobretot tasques de reconeixement i protecció: Al gener de 1924 es trobava a Tafersit i el 19 va comandar el batalló durant la presa del poblat de la Huacanda. A l'abril torna a Melilla i el 19 de juny reprèn les accions a Tafersit on es queda fins al desembre fent sortides de reconeixement. El 14 de novembre, en absència del Tinent Coronel, el substitueix en el comandament de la unitat. Va seguir el 12 de febrer de 1925 formant part de la columna que ocupava Taussiat-Rellal i el 22 de març torna a

⁴⁴ “Era evidente que el dictador estaba gobernando personalmente el protectorado y el 16 de octubre -de 1926- asumió personalmente el puesto de alto comisario.” (Payne 1968: 184)

⁴⁵ Tornarà de l'Àfrica el 1928.

⁴⁶ HMS pág. 14

⁴⁷ Els dies 8,9 22, 23, 27 i 29 de desembre. “Dispersando las fuerzas enemigas con fusil i cañon” (HMS pág. 14).

Melilla i és nomenat vocal de la *Junta clasificadora del Negociado de Reclutamiento de Melilla* “sin prejuicio alguno de su servicio”⁴⁸ fins el 4 de juny.

4.2 Alhucemas i les campanyes victorioses a l'Àfrica.

Els primers anys de la Dictadura, van ser per Primo de Rivera anys de gran pressió dels Africanistes que defensaven una major bel·ligerància amb els rebels del protectorat. Primo mantenia una política de contenció i replegament amb promeses de que les operacions eren un “*retroceder para saltar mejor*”⁴⁹. Fins i tot alguns oficials, com el jove tinent coronel Franco, eren obertament crítics i havien amenaçat amb dimitir. La tensió es va mantenir fins a inicis de 1925 quan un esdeveniment fortuït va desencadenar les accions més contundents i la cooperació entre l'estat espanyol i el francès per acabar amb els rebels berbers.

De fet, la política cauta de Primo va provocar que la situació al Rif quedés estancada, i que els berbers comencessin a tenir necessitats d'abastament. A més, les ànsies de victòria d'Abd el Krim, que veia que l'exèrcit espanyol feia mesos que estava replegant-se, van fer atacar les posicions de la zona francesa del protectorat per tal d'instaurar la seva República del Rif. Aquest atac va ser el motiu que va permetre a Primo de Rivera, pressionat pels seus oficials africanistes, entaular converses amb França per posar fi definitivament al conflicte a l'Àfrica. A partir d'aquestes converses es va signar un tractat a Madrid el 21 de juliol on ambdós països es comprometien a col·laborar militarment per derrocar els rebels berbers. Des del comandament militar espanyol es va decidir que es realitzaria un gran desembarcament a la badia d'Alhucemas⁵⁰.

Ja durant el mes d'abril de 1925 es va percebre una nova reorganització a les divisions d'Àfrica, destinades a un futur desembarcament massiu a la badia d'Alhucemas. El primer de maig “*en virtud de la nueva organizacion dada al*

⁴⁸ HMS pàg. 20

⁴⁹ Payne 1968: 184

⁵⁰ La badia d'Alhucemas era una posició estratègica de la costa marroquina, defensada aleshores per forces d'Abd el Krim amb antics canons presos als espanyols i francesos.

*regimiento*⁵¹ Carlos marxa amb el segon batalló a Tafersit on es dedicarà, amb aquesta unitat, a la preparació per les operacions de desembarcament d'Alhucemas⁵². Finalment el 4 de setembre torna a Melilla ràpidament per embarcar amb totes les forces en el vapor *Florida* cap a Alhucemas. El desembarcament estava previst pel dia 7 de setembre amb una flota de 32 vaixells, inclòs un vaixell de guerra francès. El comandant general de la operació seria el general José Sanjurjo i Franco comandava la punta de llança del desembarcament.

Malgrat els canons enemics, al migdia del dia 8 de setembre ja s'havien ocupat diversos turons i els espanyols només havien sofert 50 baixes. En els següents dies desembarcarien a les platges d'Alhucemas fins a deu mil homes. El comandant Carlos Redondo va desembarcar sota un intens foc enemic el dia 15⁵³. A les dificultats per la resistència enemiga s'havia de sumar que els vaixells espanyols no tenien llanxes de desembarcament adequades i en alguns casos s'havia d'arribar a la costa des d'un punt en què l'aigua tenia més d'un metre de profunditat⁵⁴. Un cop a terra, Carlos va aconseguir arribar al port de Morro-Viejo, on va estar defensant-lo. La intensitat del foc enemic era molt gran, especialment durant el dia 19⁵⁵. L'avanç des d'Alhucemas es va produir el dia 22 amb dues banderes del terç obrint camí i diverses companyies de Regulars cobrint el flanc esquerre.⁵⁶ El comandant Carlos Redondo formava part d'un dels batallons que cobria aquest flanc esquerre⁵⁷. Malgrat que l'exèrcit espanyol va patir nombroses baixes la primera setmana d'ofensiva, la ciutat d'Axdir fou assetjada el dia 2 d'octubre. Sense abastiment exterior i disposant de poques municions, els rebels van cedir ràpidament. Una vegada establitzades les forces a la zona, Carlos va seguir en campanya al campament d'Espalmadero (Axdir) fins a final d'any. Se li va concedir la creu de 2ª classe del Mèrit Militar pels serveis prestats en el desembarcament i una felicitació del rei.⁵⁸ A finals d'octubre els francesos havien reconquerit tot el territori perdut mentre que a l'interior del Rif les forces d'Abd el Krim no eren més que uns milers

⁵¹ HMS pàg. 20

⁵² “*para formar parte dicho batallón a la columna organizada a dicho fin*” (HMS pàg. 20).

⁵³ HMS pàg 20

⁵⁴ Payne 1968: 189

⁵⁵ HMS pàg. 21

⁵⁶ Payne 1968: 189

⁵⁷ HMS pàg. 20

⁵⁸ HMS pàg. 22

d'homes mal armats. A inicis de novembre Primo de Rivera ja celebrava la victòria a Tetuan i el 6 de febrer de 1926 se signava un nou tractat franco-espanyol per coordinar esforços per l'any següent.

El 1926 va ser per Carlos un any de servei a l'Àfrica quan la guerra ja estava gairebé guanyada. Abd el Krim es va rendir a l'exèrcit francès al maig de 1926 però les operacions espanyoles a la zona van continuar a escala reduïda durant més d'un any. Algunes cabiles rebels encara resistien a l'invasor colonial fins gairebé finals de l'any següent. El 8 de gener Carlos torna a Melilla i es queda com a cap d'instrucció de reclutes anant a Drius a fer serveis de campanya i instrucció. El 7 de maig, a les ordres del general Gonzalez Carrasco i del coronel Miguel Campins, surt cap a Azib de Midar. Durant la primavera pren part de l'ocupació de Tinegart, del Zoco de Tlata, de Elef i de Tabahan i l'altiplà de Tesef on cabdills locals segueixen resistint. Durant la resta d'any fa serveis de control, reconeixement, exploració i campanya, comandant batallons o substituint en el comandament general al tinent coronel en tota la zona del Rif. Va acabar l'any al Zoco de Jenis de Tensanan. Durant l'any 1927 també es desplaçarà a Beni-Hadifa i Tensanan amb les mateixes feines d'assentament de la pau i de control.

4.3 Condecoracions i Ascens a tinent coronel

L'any 1928 és el seu darrer any al Marroc. La guerra ja s'ha acabat, la regió s'ha pacificat i Carlos s'està al campament de Villa Sanjurjo fins el 14 de juliol, dia en què torna a Melilla on rep diverses condecoracions com la creu de Mª Cristina i la medalla militar del Marroc. S'està uns dies a Melilla, i torna a la Península començant una nova etapa de la seva vida. Seran uns anys de tranquil·litat que els dedicarà a la família, a l'ensenyança militar, i a relançar la seva carrera militar ascendint a tinent coronel gràcies a l'antiguitat i a les seves campanyes a l'Àfrica. Seran anys que viurà entre el País Valencià i Catalunya i que coincidiran amb el final de la Dictadura⁵⁹ i amb la II República. El 28 de juliol marxa cap a Càceres on s'incorporarà formant part de la plana major del Regiment l'u d'agost. Durant aquest any el condecoren amb la medalla de la pau del Marroc. El 1929 s'està tot l'any a la

⁵⁹ La Dictadura va caure al gener de 1930 i Primo de Rivera moria exiliat a París tres mesos després.

zona de reclutament i reserva de Caceres nº 41⁶⁰ i agregat a la plana major d'aquest regiment. Ja el 1930 i amb el canvi de règim li son concedides 1.100 pessetes per dos quinquennis i una anualitat que li deuen. EL 9 d'agost s'incorpora al regiment d'Infanteria Alcántara nº 58 de Barcelona⁶¹ exercint el càrrec de cap d'armament i el 7 d'octubre, sota el comandament del tinent coronel Joaquin Lahoz Ibarrodo se'n va a Centelles per fer escoles pràctiques.

Estant a Barcelona Carlos comença a adonar-se del fet diferencial català. Un cop caiguda la Dictadura, les lluites de poder són grans. El rei Alfons XIII necessita exercir un gran equilibri per instituir un règim "democràtic" que acontenti a tothom. Barcelona és sempre motiu de problemes a causa de la forta bel·ligerància obrera, l'anarquisme i les faccions del catalanisme. Carlos s'adona d'això quan durant el desembre presta serveis de vigilància per contenir alteracions d'ordre públic en el districte de Sant Andreu de Barcelona.⁶² Mai fins llavors Carlos havia hagut de realitzar amb l'exèrcit tasques d'ordre públic. El 12 de febrer de 1932 és ascendit a tinent coronel d'Infanteria per antiguitat⁶³ i el 12 d'abril és destinat a Castelló de la Plana on s'hi passarà els propers anys, amb anades esporàdiques a València, fins a l'inici de la Guerra Civil⁶⁴.

⁶⁰ HMS pàg. 30

⁶¹ HMS pàg. 32

⁶² Del 19 al 24 de desembre presta "servicios especiales" (HMS pàg 34)

⁶³ HMS pàg. 34

⁶⁴ El 14 de setembre marxa a València a fer pràctiques i el dia 25 va al poble d'Utiel (València) a efectuar escoles pràctiques. El 6 d'octubre torna a Castelló comandant la Caixa de Reclutes nº 20. Tant l'any 33 com l'any 34 se'ls passa a Castelló.(HMS pàg. 34).

Capítol V La Guerra Civil (1936-1939)

5.1 Una Conflicte de gran abast

La guerra civil espanyola va començar el 18 juliol de 1936. Les tensions bipolaritzades en les forces de dreta i d'esquerra s'havien acumulat durant anys. El liberalisme disminuïa a tot arreu i l'alternativa estava entre el feixisme i el comunisme, les ideologies dominants que estaven decidint els destins d' Europa.

A partir de la victòria del front popular a les eleccions de febrer de 1936, la situació política es va aguditzar i finalment al juliol la dreta, recolzada per una part important de l'exèrcit es va alçar contra el govern del Front Popular republicà i va donar lloc a un conflicte de grans dimensions. Des de les faccions rebels s'esperava fer un cop d'estat que derroqués al govern però inicialment no era una acció pròpiament contra la república sinó que el que es volia era derrotar el govern. No obstant, el cop d'Estat no va triomfar a nombrosos llocs, entre ells Barcelona i Madrid, mantenint una resistència lleial al govern republicà. Aquest enfrontament va derivar inevitablement cap a la Guerra Civil. Una guerra cruenta i llarga que duraria 3 anys.

El bàndol autoanomenat nacional tenia un objectiu clar: acabar amb el govern d'esquerres, el govern legítim, i imposar un nou règim de dretes, conservador, de caire feixista. El seu èxit s'explica tant per la unitat de direcció política i militar que va demostrar (ben aviat el poder va ser acaparat pel general Franco), com per l'ajut decisiu de les potències feixistes, especialment de l'Alemanya de Hitler i de la Itàlia de Mussolini. En canvi el bàndol republicà va demostrar més desunió. A nivell polític, les lluites internes entre les forces d'esquerra, partits i sindicats, van fer inviable trobar un poder unificat. A nivell militar, i durant massa temps, la resistència es trobava dividida: d'un cantó, l'exèrcit, d'altre, les milícies populars. Els republicans, a més, estaven dividits pel que fa a l'objectiu a assolir. Uns pretenien concentrar els esforços per guanyar la guerra i posposar qualsevol tipus de transformació socioeconòmica. Altres, en canvi, els més radicals, van intentar aprofitar la guerra i l'escomesa de les dretes, per a llançar-se a la revolució social socialista o anarquista. Aquesta dispersió explica en bona part el seu fracàs. Però també ho explica l'escàs ajut internacional rebut, només recursos de l'URSS d'Stalin i la

col·laboració de les Brigades Internacionals, com també, per desgràcia per als republicans, pel fet que les potències democràtiques europees (França i la Gran Bretanya, al capdavant) van declarar-se neutrals, temoroses de que la guerra espanyola pogués esdevenir guerra europea i mundial. Per als països democràtics, de fet, els feia tanta por l'èxit dels feixistes, com un eventual triomf dels comunistes espanyols.

5.2 Una decisió transcendent

Durant els darrers anys de la República Carlos havia viscut a Castelló alternant estades a Barcelona. Una vegada iniciada la guerra el van ascendir coronel⁶⁵, i pocs mesos després ja es trobava definitivament instal·lat a Barcelona; vivia a un pis de Via Laietana⁶⁶. Era un pis gran i ben moblat, on hi vivia amb la seva esposa i 5 dels seus fills. Com a oficial de rang de l'exèrcit, disposaven, fins i tot, d'un assistent personal: *“teníamos un asistente que cada mañana limpiaba las botas de papá. A menudo nos acompañaba a mi y a mis hermanas a jugar al parque. Entonces tenía yo 12 años(...)”*⁶⁷

En aquell moment d'aixecament popular, de revolta, de caos, com es podia saber qui serien els guanyadors i qui els perdedors? Com es podia saber la cruenta guerra civil i la posterior dictadura que duraria 40 anys?. No tenim proves escrites de perquè es va mantenir Carlos fidel a la República però podem analitzar la seva trajectòria anterior i posterior a l'aixecament com a elements que ens donin algunes pistes. Si repassem el que ja portem de la seva vida ens adonarem que sempre s'ha mantingut fidel als seus comandaments i al seu govern. Ha estat sempre un home disciplinat i obedient, com marquen els cànons militars. De manera objectiva podem observar que el coronel Redondo fou aliè a la preparació del sollevament i, vista la seva posterior lluita amb la resistència francesa –veure capítols 6 i 7-, cal pensar que fou lleial al govern republicà per una qüestió de principis. En tot cas, sense saber-ho es trobava en la cruïlla més important de la seva vida, es trobava davant de la

⁶⁵Ascens comunicat per Largo Caballero a València (*Diario oficial del ministerio de la guerra* n° 249. 25 de novembre de 1936) (CDMH Salamanca)

⁶⁶ La seva filla Alicia d'aleshores 12 anys, recorda com els diumenges baixava sola a la plaça a comprar el pa. (Entrevista a Alicia Redondo).

⁶⁷ Entrevista a Alicia Redondo.

decisió que el portaria cap a altres viaranyos desconeguts de l'avenir que finalment escaparien al seu control.

5.3 El judici a Goded

El 19 de juliol va tenir lloc l'aixecament a Barcelona. Els sollevats, encapçalats inicialment pel general Álvaro Fernández Burriel, van intentar fer-se amb el control d'edificis clau, però van fracassar. Aquella tarda, el general Manuel Goded Llopis va deixar les places de Mallorca i Eivissa en mans dels franquistes i va viatjar amb el seu fill a bord d'un hidroavió fins a la capital catalana⁶⁸. Quan va arribar, la situació ja era difícil de reconduir. La Guardia Civil, liderada pel coronel Antonio Escobar, va mantenir-se al costat del govern i els fidels a la República van avançar decisivament per la plaça Universitat i la plaça de Catalunya, on es van produir enfrontaments sagnants. Poc després de les set de la tarda, Goded es rendia. El president Lluís Companys va entrevistar-s'hi i el va exhortar a donar un missatge radiofònic perquè els que continuaven sollevats abandonessin les hostilitats. *“La sort m’ha estat adversa i jo he quedat presoner. Per tant, si voleu evitar el vessament de sang, els soldats que m’acompanyeu quedeu lliures de tot compromís”*, va proclamar el general caigut en desgràcia. Posteriorment, Goded va ser traslladat al vaixell presó *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona, on seria jutjat i condemnat a mort. El dia 20 ja no quedava cap reducte revoltat a la ciutat i el fracàs colpista a Barcelona es va contagiar a la resta del país.

L'11 d'agost, Goded es va enfrontar a un Consell de Guerra, juntament amb Fernández Burriel, a bord de l'*Uruguay* i la matinada següent, quan passaven vint minuts de les sis, tots dos generals van ser afusellats al glacis de Santa Helena del Castell de Montjuïc. Tal com reproduïx la premsa de l'època⁶⁹, el tinent coronel d'Infanteria Carlos Redondo Flores va participar en el procés com a vocal⁷⁰. La resta del tribunal estava format per Guillermo de la Peña Cusí (president) i els vocals José Puñet Morales, Nicolás Martínez Souza, Mario Jiménez Ruiz i José Combelles

⁶⁸ Goded estava destinat a les Balears per allunyar-lo de les conxorxes de Madrid, on ja havia participat en la Sanjurjada de 1932. Amb Franco, havia col·laborat en la repressió de la revolta asturiana i tots dos havien desembarcat a Alhucemas el 1925.

⁶⁹ *La Vanguardia*. Dimarts 11 d'agost de 1936, pàg 6.

⁷⁰ Participació que ell mai va desitjar voluntàriament (entrevista Alicia Redondo).

Bergos, a més del vocal ponent Salvador Campos Penalba. El jutge instructor era el coronel Carlos Caballero Méndez i el fiscal, el tinent Pedro Rodríguez Goma. La defensa va anar a càrrec del comandant de l'Estat Major Antonio Aymat Mareca.

El general Goded anava amb uniforme, a diferència de Fernández Burriel, vestit de paisà. L'acusació va voler demostrar que Burriel va cedir el comandament a Goded i que els dos eren culpables del delictes de rebel·lió militar, tipificat en l'article 237 del Codi de Justícia Militar. És a dir, responsables d'un alçament "contra l'Estatut, la Constitució i el govern" legalment constituït i de les conseqüències civils que se'n derivaven. La defensa va argumentar que els processats únicament perseguien "retornar als poders públics legítims la llibertat de moviments per imposar l'ordre, però no pretenien derrocar el règim"; un mer canvi de govern.

"Cal aplicar als processats no la justícia estricta, sinó la que els correspon, penseu en la projecció històrica d'aquest procés, busqueu només la culpa als folis del sumari". Aquesta va ser la imploració final de l'advocat defensor als membres del consell de guerra. Per a Goded, va demanar una reclusió militar temporal i per a Burriel, correccional. El judici havia començat a un quart de vuit del matí i va acabar a les deu i vint minuts. El consell es va reunir per deliberar durant més de dues hores, fins a dos quarts d'una del migdia.

Tanmateix, aquest judici va tenir conseqüències per a Carlos. L'abril de 1939 es va celebrar al palau de justícia de Barcelona un altre Consell de Guerra, en aquest cas contra totes les persones que van participar en el procés contra Goded i Burriel. Tres d'ells van ser condemnats a mort: el president del consell, De la Peña Cusí; el jutge instructor de la causa, Luís Pomares Pérez; i el vocal ponent Salvador Campo Peñalva. Als dos primers se'ls va commutar la pena per 30 anys de reclusió major, mentre que al tercer va ser indultat el 1947. Als vocals Jiménez Ruiz, Martínez Sansón i Puñet Morales se'ls va condemnar a cadena perpètua, però finalment també se'ls va commutar per 30 anys de reclusió major, mentre que a Combelles Bregos, que va presentar múltiples proves i testimonis exculporis, va ser sentenciat a 12 anys i un dia de reclusió.

A tots els participants al consell se'ls va fer pagar l'execució de Goded, però al cap de quatre anys, l'octubre de 1943, es van reduir la majoria de les penes a 12 anys. El 1947 Campos Peñalva va ser indultat i l'any següent van quedar en llibertat la majoria dels inculpats⁷¹. Segons recull l'ABC de Sevilla, el dissabte 29 d'abril de 1939 el coronel d'Infanteria Carlos Redondo Flores figurava com a processat en rebel·lia. Havia marxat a l'exili. Tot fa pensar que hauria rebut el mateix tracte que la resta i en pocs anys hauria sortit en llibertat.⁷²

5.4 El front d'Aragó

Durant el segon any de guerra, 1937, no sabem si el coronel Redondo va mantenir activitat militar però restà amb residència a Barcelona, canviant de pis i vivint prop del Parc de la Ciutadella⁷³. Posteriorment va ser destinat al c.r.i.m. nº 14 a Berga, on hi viuria fins que va marxar a l'exili i on conservaria un pis en propietat durant alguns anys⁷⁴.

El 9 de març de 1938 va començar la ofensiva franquista a Aragó i el nostre protagonista va traslladar-se a Barbastro per coordinar la defensa de la ciutat. Carlos va participar activament al front d'Aragó que s'havia mantingut en poder de la república els primers temps de la guerra. A principis de 1938 però, l'ofensiva dels autoanomenats nacionals, recolzats per l'aviació italiana duria a un enfrontament continuat a Aragó i a tota la línia de l'Ebre que acabaria a mitjans de novembre amb la fi de la batalla de l'Ebre i l'avanç franquista cap a Barcelona. Es van mantenir fortes batalles al voltant de Belchite, Teruel o El Alfranca, caient totes finalment del bàndol franquista. El coronel Redondo, comandant del Regiment nº 14 mantenia la ciutat de Barbastro que era un punt de resistència de la zona pirinenca. Van aconseguir durant un temps contenir la ofensiva a les poblacions de

⁷¹Merino Sánchez 2010: 10

⁷² Merino Sánchez sosté que el gran nombre de proves que demostraven que els acusats havien col·laborat amb el bàndol franquista, sumades a l'animadversió entre els generals Goded i Franco haurien pesat en el desenllaç del judici. De fet, Paul Preston recull en la seva biografia del dictador: "*El ministre de la Guerra i futur president de la Segona República, Niceto Alcalá Zamora, pensava que Manuel Goded i Llopis, gairebé de la mateixa edat i rival de Franco, era un oficial més prometedor que ell.*" I també: "*La derrota de l'aixecament a Barcelona va privar els conspiradors d'un dels seus generals més competents, Manuel Goded, un rival potencial de Franco, tant militarment com políticament*" (Preston 1994: 62 i 191 resp.).

⁷³ Entrevista Alicia Redondo.

⁷⁴ Carlos Redondo des de l'exili explica per carta al seu fill Enrique que hi ha mobiliari a la seva casa de Berga i que el pot anar a recollir. (Cartade 14 de febrer de 1940. Arxiu familiar).

Barbastro, Bujaraloz i Sariñena gràcies a la proximitat dels Pirineus fins que van caure en mans dels rebels franquistes. Les tropes del General José Solchaga⁷⁵ van prendre Barbastro i van acabar amb la 43 Divisió de l'exèrcit Popular a l'anomenada "Bolsa de Bielsa" on 7000 soldats republicans van combatre de forma tenaç fins a mitjans de juny contra un enemic que els doblava en numero i sobrepassava en armament i recolzament aeri⁷⁶.

5.5 La Retirada

Tornant d'Aragó, el coronel Redondo va seguir al seu destacament de Berga i es va inscriure al partit comunista (PSUC)⁷⁷. Tot i que per la seva trajectòria com a militar i fins i tot des del punt de vista ideològic⁷⁸ aquest fet podria resultar estrany, era freqüent en els republicans que durant el darrer tram de la guerra s'inscrivissin en el partit comunista com a "partit d'ordre". Mentrestant la situació era incerta i l'exèrcit de la república estava lliurant la seva batalla decisiva a l'Ebre. El 25 de juliol les unitats republicanes van travessar l'Ebre en l'última oportunitat d'allargar el conflicte amb un intent de Negrin per internacionalitzar-lo. El govern republicà, parcialment rearmat amb material provinent de França va realitzar la seva darrera ofensiva a l'Ebre i va agafar per sorpresa a les tropes franquistes. La batalla seria dura i passada la sorpresa inicial dels franquistes, s'estabilitzaria durant mesos. Finalment el recolzament armamentístic d'italians i alemanys va acabar decantant la balança i les tropes franquistes van aconseguir derrotar l'exèrcit de la república i avançar decisivament cap a Barcelona. Era mitjans de novembre de 1938 i en aquells moments Carlos ja es preparava per marxar a l'exili.

La *Retirada* és com es coneix actualment l'exili dels republicans degut a la victòria franquista en la Guerra Civil. Aquest exili va iniciar-se el 23 de desembre de 1938 amb la gran ofensiva de Franco contra una Catalunya aïllada de la resta del territori republicà. A Barcelona, seu del govern de la república, de l'alt comandament de l'exèrcit, dels governs de Catalunya i Euskadi i de tota la societat en general, tenien

⁷⁵ José Solchaga Zala (1881-1953).

⁷⁶ Salas y Cardona 1996: 47

⁷⁷ Document d'inscripció al PSUC escrit en català (CDMH Salamanca)

⁷⁸ Carlos i la seva família eren clarament creients com es veurà en el subcapítol "cartes des de l'exili". Amb els 13 fills que van tenir es podria pensar que ideològicament eren de dretes, tot i que no hi ha cap fet ni cap document que ho demostrï. (Entrevista a Matilde Altimis).

clar que si previsiblement els feixistes enfonsaven el front, l'única retirada possible seria cap a la frontera amb França. Al principi els republicans contenien els atacs combatent feroçment, però l'exèrcit franquista i els cossos expedicionaris italià i alemany els superaven abastament en maquinària de guerra. A la batalla però, hi havia una obstinada resistència que es perllongarà fins a la frontera i més enllà fins als camps de l'exili francès, la resistència i els maquis antifranquistes.

No sabem exactament quan va passar Carlos Redondo la frontera amb la seva família, però havia de ser durant el Nadal de 1938 o a molt estirar principis de gener de 1939⁷⁹. Carlos Redondo tenia també un motiu afegit per fugir: com ja em explicat el buscaven per comparèixer en el consell de guerra com a participant del judici al general Goded⁸⁰. La Retirada de Catalunya deixa milers de llars abandonades amb tota una vida dintre. Mobles, llibres, fotografies, la roba de casa i els records de tota una vida. Els pagesos abandonen llurs conreus i els estris de treball. Només hi ha temps d'agafar el que pot contenir una maleta i algunes mantes i si en el transport hi ha lloc, algun matalàs per els nens o la màquina de cosir. La llar es converteix en una imatge que es perd en la llunyania del temps, només alguns objectes queden fixats a la memòria. En canvi la identitat queda malmesa per sempre, quedarà tota la vida dins l'ànima aquella fugida endavant, aquell exili forçat i penós que et porta cap a la incertesa del futur.

Al gener de 1939 les coses empitjoren, els republicans continuen lluitant però el front del riu Segre s'enfonsa malgrat refer-se cada dia. A mesura que passen els dies, l'enemic ocupa poblacions bombardejant-les prèviament. L'èxode es concentra al nord de Catalunya. La marea humana que fuig encara té una esperança, ja que el govern francès vol crear una zona neutral en territori català on poder acollir els refugiats i evitar-ne l'entrada al seu territori. Però ni Franco ni Negrín ho accepten. Llavors el 27 de gener, l'endemà de la caiguda de Barcelona, el govern francès decideix que la frontera romandrà tancada excepte per a les persones que obtinguin

⁷⁹ En la carta de 4 de gener de 1940 explica que al febrer la seva dona Adela ja era a l'hospital d'Èpinal (Alsàcia) i abans van passar per el camp d'Argelers.

⁸⁰ Ja al setembre de 1937 l'exèrcit franquista el buscava com es pot comprobar en un document datat a Burgos el 2 de setembre de 1937 per l'Ejército del Sur on es busca el "*destino i situación del comandante de Infantería Don Carlos Redondo Flores*" (Archivo Gral. Militar de Segovia).

autorització consular.⁸¹ Carlos i la seva família van tenir sort, havien passat abans d'aquesta data. En uns 140 km. De frontera hi havia quatre camins per on podien passar els refugiats: de Puigcerdà a la Guingueta d'Ix, de Ripoll a Prats de Molló, de Portbou a Cervera i de la Jonquera al Pertús i Voló⁸². Carlos va agafar tota la seva família, la seva dona Adela i els fills i de Berga van marxar cap a Ripoll on van estar uns dies fins que tinguessin la possibilitat de passar la frontera.⁸³ Entre Ripoll i Molló, a tocar de la frontera, hi havia uns 25.000 combatents que contenien les tropes feixistes⁸⁴. Ripoll era un nus de comunicació i un centre industrial on es fabricaven bombes d'artilleria i armes. Els Redondo van travessar la frontera per Prats de Molló un dia d'hivern. Anaven amb un cotxe amb xofer⁸⁵ i es va formar una gran cua de cotxes i de gent a peu que travessaven la frontera amb França. Alicia recorda que quan anaven pujant el coll d'Ares, l'aviació franquista els va metrallar i van haver de posar el matalàs dalt del cotxe per protegir-se de les bales.

A l'Espanya franquista s'havien quedat alguns dels seus fills. Enrique havia passat els anys de guerra entre l'acadèmia militar de Sabadell on feia pràctiques de vol a l'aeroport, i Murcia on el van destinar per fer sortides de vol reals. Quan va tornar de Murcia al acabar la guerra va anar a Barcelona a buscar el seu pare. Allà el van informar de que havia marxat cap a França⁸⁶. No el tornaria a veure mai més, però es seguirien escrivint des de l'exili durant tres anys.

⁸¹ Solé i Tuban 2011: 14

⁸² Solé i Tuban 2011: 18

⁸³ Entrevista a Alicia Redondo

⁸⁴ Solé i Tuban 2011: 20

⁸⁵ Entrevista a Alicia Redondo

⁸⁶ Entrevista a Matilde Altimis

Capítol VI L'exili (1939-1943)

6.1 Dels camps de refugiats a la reunificació familiar

Durant l'hivern de 1939 i degut a la imminent derrota de l'exèrcit republicà, un allau de refugiats van travessar les fronteres catalanofranceses. Les autoritats franceses tot i la previsió d'arribada de refugiats es van veure desbordats i a corre-cuita van haver de condicionar diversos camps. Durant alguns dies de gener de 1939 van tancar les fronteres, però davant la tragèdia humanitària les van reobrir ben aviat. Carlos i la seva família van entrar per Prats de Molló⁸⁷ i de seguida van ser enviats al camp provisional d'Arles de Tec i separats per sexes. A Carlos i el seu fill Pepe se'ls van endur a Argelers de la Mérande⁸⁸ mentre que Adela i les noies van anar a parar Fontenoy-le-Château.⁸⁹ No es tornarien a veure durant uns quants mesos.

Argelers de la Mérande, igual que Sant Cébrian o Bacarés, eren grans extensions de platja on les autoritats franceses van decidir crear camps per acollir els refugiats espanyols que escapaven del franquisme. Eren grans extensions de terreny on només hi havia aigua, sorra i pins, i on milers de refugiats van malviure durant mesos. Les condicions higièniques i de salubritat eren pèssimes, durant les primeres setmanes d'obertura del camp, a ple hivern, el fred era intens i la tramuntana sovint bufava molt fort. Els refugiats de la platja, tancats amb fil ferrades i tractats com a presoners per la guàrdia colonial francesa, van haver d'enginyar-se-les per protegir-se del vent i del fred construint el que s'anomenaven "conilleres" (cabanes sota la sorra). L'aigua i el menjar eren escassos i els més dèbils morien a dotzenes.

Carlos, gràcies al seu rang militar, tenia alguns contactes i va aconseguir sortir del camp al cap de poques setmanes. Una vegada fora, el seu objectiu va ser trobar a la seva família, de la que l'havien separat al creuar la frontera. Ell no ho sabia, però la

⁸⁷ Entrevista a Alicia.

⁸⁸ Hi ha alguns dubtes de a quin camp de refugiats van anar a parar Carlos i el seu fill. Alicia Redondo, durant l'entrevista realitzada va anomenar primer Bacarés, per després dir que no n'estava segura. En tot cas tots els testimonis (inclosa Alicia) asseguren que van anar cap a la costa, als camps de les platges. Per una lògica temporal, l'únic camp que van poder anar a parar durant el gener i febrer de 1939 és el d'Argelers, el primer que es va obrir (el 7 de febrer) i l'únic per aquelles dates. (El de Bacarés es va obrir a l'abril, quan Carlos ja vivia a Vernet les Bains).

⁸⁹ Regió de Les Vosgues (La Lorena).

seva dona Adela i les noies les havien pujat a un tren i les havien portat al nord, a la regió dels Vosgues (La Lorena). El viatge en tren cap al nord havia estat dur. Alicia recorda que no tenien aigua, i tenien molta set. A fora plovia, el cru hivern de França ho abraçava per tot. Alicia anava treien la ma per la finestra per recollir l'aigua de les fulles, quan el tren passava frec dels arbres. No sabem si degut a les condicions d'insalubritat, però durant aquell viatge Alicia es va posar malalta. Quan van arribar a Fontenoy-le-Château tenia difèria i la seva mare va agafar ben aviat pulmonia degut al fred i la neu. Al cap de pocs dies les van portar a totes dues a l'hospital d'Epinal. Van passar algunes setmanes del mes de febrer a l'hospital.⁹⁰ Quan van sortir les van reunir amb la resta de les filles, deixades a Fontenoy-le-Chateau, i les van traslladar al centre d'internament per dones del Castell de Moulins⁹¹

Mentrestant Carlos i el seu fill havien aconseguit sortir del camp d'Argelers i van conèixer un francès, de professió metge, que en unes quantes setmanes va esbrinar on estaven refugiades la seva dona i les seves filles⁹². Carlos va saber que estaven a Moulins, al departament de l'Allier, i uns mesos després, gràcies a aquest amic francès, va aconseguir convèncer a les autoritats franceses de que les deixessin sortir. Ja era juliol de 1939 i en aquells moments França estava a les portes del conflicte mundial amb l'Alemanya de Hitler. Carlos va marxar ràpidament cap al sud amb la seva família fugint de la frontera alemanya i van aconseguir establir-se a Vernet-les-Bains, una localitat turística del Pirineu francès, al peu del Canigó i molt a prop de Catalunya. Allà, un home que treballava de ferroviari els van llogar un pis que era petit però suficient per la família.⁹³ Tenia dues habitacions, lavabo, cuina i menjador. Allà van estar uns quans mesos tots junts: Carlos i la seva dona Adela, el seu fill Pepe, que ja tenia 20 anys, i les tres noies solteres, Ángeles, Asunción i Alicia. Adela, Ana i Mercedes, ja casades, van allotjar-se en pobles veïns (Thues-les-Bains i Molitg). La vida a Vernet es va estabilitzar i econòmicament aconseguen sortir-se'n. Carlos cobrava una pensió com a oficial de la República, mentre que el seu fill Pepe feia de Pintor a un hotel de les afores del poble⁹⁴ i les noies feien feines

⁹⁰ Carta de 14 de febrer de 1940 (Arxiu familiar).

⁹¹ Regió d'Arvernia (Allier).

⁹² Entrevista a Alicia.

⁹³ Carta de 4 de gener de 1940 (Arxiu Familiar).

⁹⁴ A l'hotel Alexandra, on mesos després anirien a viure.

domèstiques per altres llars. En total havien cobrat aquell més (desembre de 1939) 2.684,85 Francs⁹⁵, una quantitat prou respectable que els permetia viure amb certa tranquil·litat.

Durant l'estada a Vernet, tot i viure amb tranquil·litat, Carlos va intentar la fugida a Amèrica, com van fer molts exiliats catalans i espanyols. Entrat ja l'any 40 va aconseguir mitjançant els seus contactes arreglar un viatge en Vaixell a Amèrica per tota la seva família a França. Recorda Alicia que un bon dia els va dir que recollissin totes les pertinences i que anirien uns dies a viure a Tolosa fins que tinguessin oportunitat de agafar un tren que els portaria al port. Al cap d'uns quants dies d'estar a Tolosa, un mati el pare els va dir que fessin una petita maleta per marxar. Van deixar el pis de Tolosa i es van encaminar cap a l'estació. Quan eren allà, i just abans d'agafar el tren, van trobar a la Gestapo que controlava totes les anades i vingudes dels trens i llurs destinacions. El Pare els va dir que giressin cua i que s'amaguessin⁹⁶. Quan van poder marxar de l'estació van tornar ràpidament a Vernet. El somni americà s'havia acabat.

6.4 Mort d'Adela i retorn a la activitat armada

Quan van tornar a Vernet van haver de buscar un altre allotjament, i gràcies als treballs de Pepe com a pintor de l'Hotel Alexandra van poder anar a viure allà. Aquell hotel s'havia convertit en una residència d'alguns oficials de l'exèrcit espanyol i francès, i en ell es produïen trobades de persones destacades de la política i el poder. Els van oferir un apartament prou gran per tots i gràcies a la pensió que li pagaven van poder viure en allà. Es va mantenir aquella situació fins que Adela va emmalaltir i va morir. Adela era una dona que tenia ja la salut molt delicada des de feia anys, sempre a l'ombra del seu marit, havia tingut 13 fills i 19 parts i això l'havia afectat molt la salut. Després de patir pulmonia i els trasbalsos de l'exili, havia agafat diabetis i estava gairebé cega. Finalment va tenir també problemes de cor i va morir el 28 de maig de 1941⁹⁷, una setmana després de que es cases Alicia. La seva filla

⁹⁵ Carta de 4 de gener de 1940 (Arxiu Familiar).

⁹⁶ Entrevista a Alicia.

⁹⁷ Va morir a les 17.30 hores segons el Bulletin de Décès de la Mairie de Vernet les Bains. (Service Historique de la Défense. BAVCC. Caen)

recorda que vivien a Tolosa, i a les nou del matí va rebre un telegrama urgent de que la seva mare s'estava morint. Va agafar un tren i va fer cap a Vernet, on va arribar just a temps de veure-la morir. El metge li havia posat una injecció perquè no patís, estava estirada al llit i li va demanar un cigarret. Va tenir temps de despedir-se d'ella.

Alicia va estar dos dies a Vernet i va tornar a Tolosa on l'esperava la seva nova vida de casada. Carlos es va quedar sol a Vernet amb les dues filles solteres, Ángeles i Asunción, però Asunción es va casar poc després i es va quedar-se només amb Ángeles. Aquesta solitud, reflectida en les seves cartes adreçades al seu fill Enrique, l'afligia molt i el turmentava. Estava sol, exiliat, i sense la seva dona, la dona que havia conegut a les Filipines i que l'havia seguit per tot arreu i durant tota la vida.⁹⁸

Però Carlos en el fons era un idealista, la vida relativament segura a l'exili s'havia acabat, el franquisme dominava plenament ja a Espanya i França es debatia en les darreres alenades de llibertat davant l'ofec del nazisme. Carlos no tenia elecció: Un alt comandament de l'exèrcit republicà havia de fer alguna cosa per la causa, i una vegada alliberat de la càrrega familiar de dona i fills, en els seus darrers anys de la seva vida va abandonar-se a l'idealisme i va retornar als seus orígens, al que l'havia marcat tota la seva vida: lluitar per una causa, per un país o per un ideal, lluitar per alguna cosa que el fes sentir encara viu.. La resistència francesa el va venir a buscar i va començar a col·laborar amb els Maquis ajudant a portar persones de l'altra banda de la frontera i ajudant a enviar refugiats a la "França lliure" del nord d'Àfrica⁹⁹. En aquests afers estava dedicat Carlos l'any 1943 quan el destí li va fer el darrer gir: el buscaven els alemanys.

6.3 Cartes des de l'exili

Carlos Redondo va enviar cartes des de l'exili al seu fill Enrique que vivia a Sabadell i que sent antic combatent de l'exèrcit republicà, intentava refer la seva vida amb la seva muller Matilde. Li va enviar un total de nou cartes durant els anys 1940 i 1941 i una darrera des del camp de Vernet l'any 1944. En elles es reflexa clarament el

⁹⁸ Veure capítol 6.3 "cartes des de l'exili".

⁹⁹ Document del Service Historique de la Défense. (BAVCC. Caen)

caràcter del personatge, ens parla dels seus anhels, les seves preocupacions, els somnis i ens fa un retrat exhaustiu i clarivident de la vida a l'exili i dels sofriments físics i morals que suposava. Les cartes de Carlos ens ajuden a comprendre'l, però per extensió ens ajuden a entendre una època, un moment i un lloc. Emmarcat en un segle ple d'horrors, a través de les cartes percebem el testimoni dels protagonistes de la història, dels que la van viure i la van patir. Carlos Redondo, en aquells moments no és un militar, és una persona, un pare de família, un refugiat, una víctima dels horrors de les guerres que ens deixarà per la posteritat una visió lúcida del que va significar per ell i per els seus un moment tant convuls de la nostra història.

A través de les cartes podem veure que el seu desig era marxar a Amèrica: A la segona carta, del 20 de gener de 1940 expressa al seu fill el desig de marxar a les amèriques:

“Si yo logro abrime paso en el Nuevo Mundo, como confio y espero(...)Rogad a Dios porque nos de feliz viaje y feliz arribo adonde vayamos y que siga como hasta hoy protegiendonos”. O a la carta nº 3 del 14 de febrer de 1940: “El dia 3 regresa de Paris (Lolita) y creo que por fin marcharemos a América aunque nada seguro hay, porque la guerra obstaculiza mucho, naturalmente sobre todo en lo que toca al dia y sitio de salida pues como es logico no se puede saber nada fijo hasta el momento de la marcha. Lo que no puedo decirte es el sitio donde vamos a ir (desde luego no es a New York) (Puedes tranquilizarte) sino a otro sitio que ya te lo diré en su dia”(...)

L'esperit decidit i optimista, i la seva creença amb Déu, queda reflectit de manera clara en aquest fragment de la segona carta:

“aunque nos vayamos todos no por eso hemos de dejar de pensar en los hijos que quedan en España. Ten en cuenta que nosotros no vamos de turistas sinó al albur, y un albur muy dudoso de exito y no sabemos como vamos a estar ni como vamos a rehacer nuestro hogar y ni siquiera como vamos a comer. Vamos solo cniados en Dios que para nosotros hasta hoy ha sido muy grandes y muy generoso y confiamos en El solamente y con su ayuda y nuestro optimismo y la voluntad y alegria de tus hermanos,”

Carlos era una persona culta i que sabia francès des de que havia estudiat a l'acadèmia militar. Aquesta cultura es percep en l'estil d'escriptura i en les paraules emprades tot sovint. Una carta significativa és la que envia el seu fill Pepe, de 20 anys al seu germà i a la seva dona Matilde. Li explica al seu germà que no aniran a Nova York o Chicago: *“mas bien podria decirse que a una selva virgen, papa te dirá donde es pues es tan lejos que ni en la geografia lo he estudiado”*. Una mostra de la il·lusió per marxar i l'optimisme de tota la família es resumeix amb aquestes frases adreçades de Pepe a Maty (Matilde) quan parlen del nou fill que ha de tenir: *“Me gustaria que fuese niño y se llamase Carlitos y en cuanto tenga 2 o 3 años se venga con el tío a América para poder corretear a caballo por nuestro rancho.”*¹⁰⁰ La carta també és valuosa perquè explica les relacions que tenien amb els veïns: *“Nelly y yo estamos trabajando en el Hotel Alexandra y lo pasamos muy bien pues con un Ruso blanco que hay (es el director) siempre estoy riendo, el habla seis idiomas y es uno de los antiguos dirigentes de la Rusia Zarista, es un verdadero aristócrata. Como veras en Francia se encuentra buenas amistades.”*

Una altra frase que explica com és: *“No cabe duda de que Dios nos recompensa así los 60 años de vida honrada de trabajo que tenemos encima así como la gloria de no haber hecho daño a nadie en nuestra vida. Yo doy gracias a dios por haberme dado hijos como vosotros todos.”*¹⁰¹ Gràcies a les cartes podem saber amb detall aspectes personals com per exemple on vivia de Berga o els mobles i objectes que van deixar en la fugida:

“Me ha dolido mucho la noticia de haber muerto el dueño de la casa de Berga. La casa donde está la maquina de coser, etc. no tiene calle. Es una masia que esta en las señas que te daré”

Des de Tolosa, li envia una carta a Enrique el dia 22 d'abril de 1941. El motiu de la carta són unes formules matemàtiques que li demana el seu fill. La carta es curta i li explica que la seva mare (Adela) estarà 15 dies a Tolosa (no sabem si a l'hospital) i que ell torna demà al poble. Li explica també que la seva germana Alicia encara no es pot casar perquè no tenen l'autorització de la prefectura francesa, i que l'esperen per juliol o agost. El patiment va en augment a mesura que els mesos van passant.

¹⁰⁰ Carta de Pepe, 15 de febrer de 1940 (Arxiu familiar)

¹⁰¹ Carta de 14 de febrer de 1940 (Arxiu familiar)

Després de la reunificació familiar, van passar uns mesos amb certa comoditat, però a partir mitjans de 1940 la situació es complica. L'1 de juliol de 1940 (carta 4) la situació personal i política ja ha canviat, i en el to de la carta ja es percep el patiment altra vegada:

“El final de la guerra francoalemana ha cambiado totalmente nuestra situacion y como percibo un porvenir pavoroso y no quiero que mama pase mis sufrimientos he decidido que pida pasaporte para España ella y las tres niñas”

També explica que a la fabrica on treballaven ell i el seu fill Pepe ha tancat i ara no tenen recursos. És probable que la pensió que rebia del govern de la república a l'exili ja no la percebi. Diu: *“Pepe y yo marchamos a Toulouse a la ventura, no se donde, para ver si en alguna parte podemos trabajar y comer.”* La situació, com es pot veure es molt complicada. No havien pogut marxar a les amèriques i la situació política a la “França lliure” era molt difícil. La precària salut d'Adela i sempre el desig de tenir-ho tot controlat i protegit va fer pensar a Carlos que la seva dona i les nenes podrien tornar a Catalunya. Tanmateix, el destí avançaria els esdeveniments i tots els seus plans, com els de marxar a Amèrica, quedarien frustrats.

A l'agost de sembla que la situació ja ha millorat una mica. La seva dona i les tres nenes viuen a Tolosa¹⁰² Mentre que el seu fill i ell viuen a Vernet les Bains i treballen a l'hotel Alexandra. En aquells moments estan encara a l'espera del passaport per enviar la seva dona i les nenes cap a Catalunya, i el seu fill Enrique li ofereix per si aconseguen venir, una habitació de casa seva. *“Si tuviera que ir mamá, te avisaria para que si te es posible las esperaras en la frontera, pues pesetas no las pueden llevar y los francos no los cambian, asi que en la misma frontera se encontrarian sin nignun recurso.”*¹⁰³

Adela mor el 28 de maig de 1941 i el 25 de juny Carlos li envia una carta al seu fill on li explica el patiment i la solitud: *“De ninguna forma me habituo a su ausencia pues era para mi la unica preocupacion y el objecto primordial de mi vida. Yo vivia exclusivamente para evitar su muerte que veia llegar desde que enfermó del corazon*

¹⁰² Rue Barran 81. (carta de 26 d'agost de 1940. Arxiu familiar).

¹⁰³ Carta de 26 d'agost de 1940 (Arxiu familiar).

en los bombardeos”. En la carta, es percep tota la desesperació de Carlos deguts a l'exili i a les guerres: *“No he podido evitarla (La muerte). Los sufrimientos materiales y morales (mas morales que materiales) del exilio han acabado de minar su naturaleza debil y no los ha podido resistir. Yo estoy cansado mas cada dia y espero reunirme pronto con ella en el mas alla. Así lo deseo ardientemente”*¹⁰⁴. La carta acaba amb gran tristesa: *“Esta enterrada en tierra(...) y diariamente la visitamos para llevarle flores que tanto le gustaban. ¡Pobre mia, y que feliz será ahora! No puedo escribir mas. Muchos besos a la nena y recibid vosotros abrazos muy fuertes de vuestro desgraciado padre.”*

A l'agost de 1941, ja s'ha recuperat de la desesperació de perdre a la seva dona, i en una carta li dona consell al seu fill Enrique de problemes que te amb la seva filla de 15 mesos. Es veu per la carta que ja s'ha recuperat i encara te ganes de viure, te un motiu encara, que son els seus fills, els que estan amb ell i els que estan absents. El 27 de novembre de 1941 li envia una altra carta, en la que li dona consells i li expressa els seus sentiments més íntims. És potser la carta que reflecteix més fidelment el seu caràcter indòmit, sempre resistent a les adversitats però amb una cultura que li permet escriure amb gran correcció i elegància: *“ Para mi, en vida de mama, ella fue mi faro. En su otra vida sigue siendolo pues yo solo quiero aquello que a ella al vivir, le hubiera sido agradable. Es decir que su recuerdo sigue siendo el guia de mi vida y de mis actos”*. A la carta li explica que se li torna a presentar la possibilitat de marxar a amèrica, aquest cop a Colòmbia o potser els Estats Units. Li explica que abans, marxar era més difícil perquè a la família eren 14 en total, però ara només queden quatre o cinc i *“pudiera ser factible”*. *“Si esto sucede embarcaria, bien yo solo, o bien con las dos niñas”*. Tanmateix, el pas i el pes dels anys ja el comença a fer dubtar, malgrat el seu caràcter sempre optimista i decidit: *“Claro que para esto ocurre una cosa y es que yo ya soy viejo y no se si llegaré a tiempo de abrirme paso en la vida. (...) de todo seré capaz de trabajar en america, pero...¿ Llegaré a tiempo?”*

El seu coneixement clar de la vida i el seu respecte per la família i per les dones queden paleses quan parla de la possibilitat de que el seu fill Enrique es reuneixi

¹⁰⁴ Carta de 25 de juny de 1941 (Arxiu familiar).

amb ell a Amèrica, però que hauria de demanar permís a la seva dona: *“Claro es que todo, como te digo, supeditandolo a la opinión de Matilde, opinión de la que nunca debes prescindir pues la mujer suele tener visión clara de todos los asuntos en que la cabeza y el corazón tienen su parte”*¹⁰⁵. Malgrat el pas del temps, l'absència d'Adela encara pesa i li explica al seu fill el seu sentiment més personal: *“Desde que mamá nos dejó, para mi no existe ya el humor. No tengo mas que pena, pena siempre”*. Aquesta carta, la del 27 de novembre de 1941 és la darrera que va enviar estant en llibertat o la darrera conservada. La següent carta rebuda, i la última que va escriure Carlos, esta datada el ja el 1944 quan estava pres pels nazis.

El caràcter optimista i emprenedor de Carlos es fa palès de manera absoluta en la seva darrera carta, enviada des del camp de Vernet d'Ariège el 3 de juny de 1944. Estant en una camp de concentració Nazi, dona ànims al seu fill Enrique que ha perdut a la seva primera filla¹⁰⁶ al temps que s'alegra del naixement d'un nou fill, el petit Carles: *“La vida, Enrique es así; lucha, dolores i alegrías, desesepaciones y consuelos; y así años y años, hasta que Dios dispone pararnos a descansar a otro mundo mejor”*¹⁰⁷ A la carta també expressa l'estimació que tenia pels seus fills i en la consideració que els tenia: *“En las cartas de tu hermano Pepe como en las tuyas, habeis abierto para mi vuestro corazon y me commueven y alegran tanto que doy gracias a Dios que dispuso el incidente de mi prisión, pues ello ha dado lugar a que mis hijos, todos pero en especial Pepe y tu, exteriorizen sus sentimientos de cariño hacia el padre, que yo os agradezco en el alma(...)”*

Finalment, en les seves darreres paraules deixades per escrit ens palesa el seu optimisme, les seves ganes de viure i malgrat tot, la seva esperança encara en el futur...: *“Las causas de mi prisión no puedo decirtelas por carta pues seria muy extensa. Pero no hay delito comun ninguno. Era otra clase de cosas de las que nos acusaban. Pero que mas da. Total... yo sigo muy tranquilo y optimista.”* La carta acaba demanant al seu fill que no deixi d'escriure'l *“por ahora al campo, después ya veremos”*.

¹⁰⁵ Carta de 27 de novembre de 1941 (Arxiu familiar)

¹⁰⁶ Va morir de diftèria a l'edat de 3 anys i mig. (Entrevista a Matilde)

¹⁰⁷ Carta de 3 de juny de 1944 (Arxiu familiar)

Capítol VII En mans dels nazis (1943-1945)

7.1 Apressat per la Gestapo

El van venir a buscar un dia fred de desembre, poc abans de Nadal, quan Carlos estava en el seu apartament de l'Hotel Alexandra amb la seva filla Asunción i el seu col·lega José Garcia-Miranda¹⁰⁸. El va detenir la Gestapo en presència de l'alcalde de Vernet. Se l'acusava de resistència clandestina, col·laboració amb els maquis, ajuda i allotjament als resistents i difusió de diaris clandestins¹⁰⁹. Era el 9 de desembre de 1943 i Carlos no tornaria a gaudir de llibertat ni a veure la seva família. Va ser portat a la presó de la ciutadella de Perpinyà on va passar uns dies fins que el van portar a Tolosa. En l'afer hi havia set persones més, totes preses i portades a Dachau¹¹⁰. El cap de la resistència de Vernet les Bains i del Conflent, Vidal Pierre, ens explica les circumstàncies en que es trobava col·laborant amb la resistència¹¹¹. Ens diu que pertanyia al moviment "libération" de la resistència clandestina del Conflent. Ajudava a passar gent per els Pirineus per reunir-se amb les forces lliures de l'Àfrica del nord. Col·laborava amb els Maquis del Conflent i del Canigó i distribuïa diaris clandestins. Al camp de Vernet d'Ariège, va continuar l'activitat clandestina fins el moment de la seva deportació a Dachau. Carlos va fer el viatge en tren a Dachau amb el seu amic Garcia Miranda.¹¹² Van compartir el mateix vagó del cèlebre *Train Fantôme* -que explicarem tot seguit- i més tard el mateix barracó nº 12 de Dachau.

7.2 El camp de Vernet d'Ariège

Vernet d'Ariège és una poblet a uns 20 km. al sud de Tolosa de Llangüedoc. Allà els nazis van muntar un camp de concentració per els presoners estrangers. Estava sobretot constituït per Espanyols, Anglesos, Italians, etc.

¹⁰⁸ Membre de la resistència.

¹⁰⁹ Demanda d'atribució del títol de deportat polític. Pag 5. (Ministère des anciens combattants et victimes de guerre. BAVCC Caen).

¹¹⁰ Demanda d'atribució del títol de deportat polític. Pag. 3 (Ministère des anciens combattants et victimes de guerre. BAVCC Caen).

¹¹¹ Carta de Vidal Pierre de 21 de gener de 1954. (Service Historique de la Défense. Bureau des archives des victimes des conflits contemporains (BAVCC Caen).

¹¹² Carta de Garcia Miranda de 21 de gener de 1954 (BAVCC. Caen).

Era un descampat d'uns 3 o 4 km quadrats encerclat per tanques de filferros, amb torres de vigilància i al costat d'un immens dipòsit d'aigua elevat que encara es conserva avui en dia. Després d'un periple curt per les presons de Perpinyà i Tolosa, finalment van portar a Carlos al Camp du Vernet. Era el gener de 1944 i la guerra mundial estava en la seva darrera fase. Carlos es va passar 6 mesos al cap de Vernet, fins que el van tancar i se'ls van endur cap a Dachau. El tràgic final però, no era esperat per els presos. Segons es desprèn de la Carta de Carlos des del camp, eren optimistes, estaven tranquils i aquell incident era un més en el seguit de pedres en el camí. Quan ell va arribar, el camp de Vernet no era el terrible camp de concentració dels anys 1939, 1940 i 1941. Durant aquells anys, la disciplina havia estat extremadament rigorosa, l'alimentació insuficient i el cementiri del camp anava augmentat mes darrera mes. El 1943 els guardians s'adonaven que la història estava en constant moviment i que la situació havia canviat. Els gendarmes i els guàrdies d'uniforme de les SS composaven un cos de vigilància interior i exterior. Un comissari de policia amb un nombrós grup d'agents i d'inspectors civils completaven el personal encarregat de vigilar.¹¹³ Tanmateix, la disciplina aquells anys no era ja tant severa, i malgrat que l'alimentació no era variada ni abundant, els presos en tenien suficient. Fins i tot podien rebre visites o enviar i rebre cartes.

7.3 Le Train Fantôme

El 3 de juny, Carlos escriu la darrera carta al seu fill. En aquells moments no sabia el que li esperava abans de fi de mes, no s'imaginava el darrer gir del destí, el més fatídic fruit de la barbàrie nazi. El 30 de juny, unes setmanes després de l'inici del desembarcament aliat a Normandia, els 403 presoners del camp de Vernet, entre els quals es trobava Carlos, van ser traslladats en camions i autobusos cap a la presó de Caffarelli a Tolosa. Allà esperarien fins a la sortida del tristament famós Train Fantôme, un comboi que havia de travessar tot França fins al camp de concentració alemany de Dachau, a la Baviera. El viatge era previst realitzar-lo en tres dies, però les condicions del país i la guerra, amb els alemanys en ple replegament, van provocar que durés dos mesos. La presència de Carlos Redondo al Train Fantôme està documentada en el llibre "*Chevaux 8 Hommes 70*", de Francesco F. Nitti, un

¹¹³ Nitti 2004: 24

supervivent de la barbàrie que relata amb detall el viatge fatídic. Nitti parla del “*coronel Velasco i el coronel Blasco, tots dos d’avançada edat, i del coronel Redondo, ple de vida, sempre somrient*”¹¹⁴. Nitti hi afegeix que el coronel Velasco va ser detingut per la Gestapo juntament amb un grup d’oficials de l’exèrcit republicà i que van ser empresonats a Perpinyà abans de ser transportats a Vernet d’Ariège. “*Admiro la seva gran moral, la seva dignitat i el coratge amb què afronten totes aquestes proves a pesar de l’edat i de la mala salut*”, escriu Nitti. Redondo tenia 65 anys. Era el zamorà de més edat que entraria al camp de Dachau¹¹⁵.

El tren va sortir de Tolosa el 3 de juliol en direcció Bordeus, també amb presoners i presoneres d’altres procedències. Hi anaven unes 70 persones en cada vagó on asseguts no n’hi cabien més de 40. Els nazis volien fer un recorregut directe cap al nord per Bordeus en direcció a París, però l’avanç aliat era *imparable* (París seria alliberada a l’agost) i ja no era possible travessar França per el centre. El dia 8 van arribar a Angulema, més al nord, però no van poder continuar perquè l’estació estava destruïda per bombardejos i van haver de fer marxa enrere. Aquell pas cap al nord era infranquejable. L’obcecació dels nazis de portar els seus presoners cap Alemanya contrastava fortament amb la dificultat per la retirada de França i amb el patiment d’uns presos que haurien d’aguantar dos mesos dins de vagons per bestiar, sense gairebé menjar, amb molt poca aigua, i amb la calor del juliol al sud de França. Unes condicions infrahumanes que el nostre protagonista, amb 65 anys, encara tindria esma d’aguantar i sobreviure.

De nou a Bordeus, els nazis no sabien què fer i mentre decidien van conduir els presoners a la sinagoga jueva, utilitzada com a presó, on s’estarien 28 dies fins que van reprendre el macabre camí cap a Dachau. Nitti relata que els van fer esperar tot el dia a l’estació de Bordeus, i quan va caure la nit els van fer travessar el centre de Bordeus en fila india, escortats per els guàrdies. Al passar la processó, les portes i les finestres dels habitants de Bordeus es tancaven paorosament.¹¹⁶ Durant els dies a la sinagoga, les notícies sobre l’alliberament de França eren constants. Els presos

¹¹⁴ Nitti 2004: 35 (Aquesta observació sobre el caràcter del coronel Redondo, s’ajusta a la perfecció amb el to que es desprèn de totes les seves cartes manuscrites).

¹¹⁵ Bermejo i Checa 2006: 260

¹¹⁶ Nitti 2004: 62

tenien la ferma esperança de que el viatge ja no es reprendria i fins i tot les temptatives d'escapar es van reduir.¹¹⁷ Malgrat tot, al cap d'uns dies la sinistra marxa va reprendre de nou i la nova ruta, per l'est, va passar per Tolosa, Nimes, Lió, Dijon, Nancy i Metz.

Durant el viatge, el sofriment esdevindria un costum habitual. Com explica Nitti (i explicarà també el supervivent de Dachau Victor Frankl¹¹⁸), el ser humà, si no mor s'habitua als més grans sofriments. Malalts en una presó amb rodes, gairebé sense aire, amb una calor d'estiu insuportable, privats de son i de repòs, els dies passaven i ells gairebé s'acostumaven a aquest horror. I de tant en tant, els bombardejos dels aliats posaven en perill, encara més, les seves vides i més d'una vegada van destrossar algun vagó. Degut a aquests bombardejos, el 18 d'agost, a Roquemaure, els alemanys van canviar de comboi els presoners i els van fer caminar disset quilòmetres sota el sol sense menjar i gairebé sense aigua. Els defalliments eren constants, els presoners morien pel camí i alguns escapaven. La capacitat de resistència de Carlos era gran i malgrat l'edat, va aconseguir aguantar el trajecte sempre amb l'esperança d'una propera alliberació. Al llarg del trajecte en tren es van produir sabotatges i nombroses evasions, algunes de les quals, espectaculars, com la de Merrey, on van fugir 80 persones de cop. En total, 161 persones ho van aconseguir durant tot el viatge. Una fórmula utilitzada per evadir-se era fent un forat al terra dels vagons, aprofitant que eren de fusta, tal com s'observa a la reproducció d'un d'ells que hi ha exposat davant del que fou el camp de Vernet d'Ariège. Molts dels qui ho van intentar, però van morir durant el salt, ja que sota els vagons sobreixien alguns ferros i el pres al saltar havia de quedar-se no pas al mig de la via sinó entre les rodes i el centre. Potser per aquest risc evident, una persona gran com Carlos no va provar d'evadir-se.

El 28 d'agost i una vegada assolida la frontera alemanya, el tren va arribar finalment al camp de Dachau, en plena nit. *“El vagó va ser obert brutalment per deportats i per alemanys amb botes, amb l'aire arrogant, amb gossos. Els molls estaven il·luminats*

¹¹⁷ Nitti 2004: 69

¹¹⁸ Victor Frankl *L'home a la Recerca de Sentit*

*com en ple dia. Els homes van ser apartats a una banda, les dones a una altra banda*¹¹⁹.

7.4 Vida i mort a Dachau

Carlos, va arribar a Dachau el 28 d'agost de 1944 i va ser registrat amb el nº d'intern 94.269 com a "Schutzhäftling Spanier".¹²⁰ S'estava al Bloc 12, sala 2 amb altres resistents espanyols i francesos. Segons explica Vidal Pierre, amic seu i resistent francès, ell era molt estimat i considerat per els deportats de la resistència per el seu coratge i "*par son esprit de camaraderie et d'attachement à la resistance*"¹²¹. Un altre testimoni, Félix Santos, recull el moment de l'entrada de Carlos Redondo a Dachau. "*En aquell tren venien quatre coronels de l'exèrcit de la República, professionals, dels que es van mantenir fidels a la República, entre ells hi havia el professor Velasco que fou professor de Franco a l'Acadèmia Militar; el coronel Díaz Tendero, el coronel Redondo, i el coronel Blasco. I aquests van arribar a Dachau amb mi*"¹²².

Establert el març de 1933, Dachau va ser el primer camp de concentració nazi a Alemanya. Heinrich Himmler, comandant en cap de les SS, el va descriure com "*el primer camp de concentració per a presoners polítics*". L'experiència va servir de model per a altres camps posteriors. Metges alemanys utilitzaven presoners per fer experiments amb la hipotèrmia, la malària, la tuberculosi i fent proves amb fàrmacs. També s'utilitzaven els reclusos per als treballs forçats. Els últims mesos de la guerra, les condicions van empitjorar. Al ser un camp del sud d'Alemanya, a uns 40 Km de Munic, a mesura que els aliats avançaven, els alemanys hi traslladaven presoners d'altres camps per evitar que fossin alliberats. Al final de 1944, més de 63.000 presos malvivien a Dachau i els seus camps auxiliars.

¹¹⁹ Ginette Vincent "*Le train fantôme parti de Bordeaux*", testimoni A.N.C.G Bordeaux (www.lesdeportesdutrainfantome.org/).

¹²⁰ International Tracing Service Headquarters. 15 de febrer de 1949. Arolsen (Germany) BAVCC Caen.

¹²¹ Carta de Pierre Vidal de 21 de gener de 1954 (BAVCC Caen).

¹²² Felix Santos. *Espanoles en la liberación de Francia: 1939-1945*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.

La vida al camp de Dachau era molt pitjor que la de Vernet. Els presos eren enviats cada dia a l'alba a fer treballs forçats. Els capataços eren implacables i la mort i l'horror s'estenia per tot arreu. *“Ets a la rasa treballant; al voltant teu el crepuscle matutí és gris, gris és el cel per damunt del teu cap, grisa és la neu en la lívida entreclaror, grisos són els pellingots amb què s'emboiquen els teus companys, grisos els seus rostres”*¹²³ Carlos Redondo aguantaria al camp de Dachau des de l'agost de 1944 fins a la seva mort, al març de 1945. Malgrat la seva disciplina de militar, malgrat la seva obstinació per la vida, malgrat el seu optimisme constant, Carlos no va poder aguantar l'hivern del 45. Tenia una resistència mental molt gran, forjada al llarg de la seva vida de militar, però la resistència física li mancava. Per un home de 65 anys les condicions inhumanes van ser massa grans.

A l'hivern de 1945 al camp de Dachau hi va haver una epidèmia de tifus molt gran i les possibilitats de sobreviure, fins i tot per els més joves i sans, era d'un 5%.¹²⁴ Victor Frankl, l'esmentat supervivent de Dachau, explica que per la seva condició de metge el van destinar als barracons de malalts de Tifus. L'experiència per ell va ser paorosa, la mortaldat era immensa i l'escenari dantesco. El flagell va endur-se milers de presoners durant aquell hivern. Carlos Redondo va morir la nit del 8 al 9 de març de 1945 a la sala 2 del bloc 20 del camp de Dachau¹²⁵. A la seva carta, José Garcia Miranda diu que va veure com el carregaven al camió per portar-lo cap al forn crematori el matí del dia 9 de març.¹²⁶ Segons expliquen els seus col·legues, la seva mort va ser molt sentida per els seus camarades per el seu esperit de resistent, la seva camaraderia i el seu coratge.

El 29 d'abril de 1945 les tropes de l'exèrcit dels Estats Units entraven al camp, desarmaven als confusos guardians alemanys i deixaven en llibertat als supervivents. Dachau fou el darrer camp nazi a ser alliberat per els aliats un mes i vint dies després de morir Carlos Redondo.

¹²³ Frankl 2005 : 52

¹²⁴ Frankl 2005 : 94

¹²⁵ Acte de Décès del Ministère des Anciens combattants et victimes de guerre (Paris) i document del International Tracing Service Headquarters. 15 de febrer de 1949. Arolsen (Germany) BAVCC Caen.

¹²⁶ Carta de Garcia-Miranda d'agost de 1945. (BAVCC. Caen).

Epíleg

A l'estiu de 2010 van caure a les nostres mans set cartes antigues de Carlos Redondo. Vam començar a estirar el fil d'Ariadna de la història i n'ha sortit aquest treball. Aleshores teníem només unes cartes d'un avantpassat on es percebia molt de sofriment, molta estimació i molta humanitat. Al llarg d'aquests mesos hem anat desenredant el fil, bastint la història, incorporant punts de vista, cercant en arxius, per mitjans físics i telemàtics, entrevistant a familiars, copsant opinions. Desenes i desenes de documents antics els hem desxifrat amb lupa, hem fet visites molt fructíferes com a l'Arxiu Militar de Segòvia o Tolosa, d'altres no tant, com a l'Arxiu Nacional de Catalunya o l'Arxiu Militar d'Àvila. Hem rebut documents nous des de Segòvia, Salamanca, Barcelona, Tolosa, Caen. Hem parlat amb multitud de persones, familiars directes, familiars indirectes, documentalistes... A cada pas anàvem trobant noves pistes, noves cerques, sorpreses i informacions molt valuoses que ens arribaven de llocs diversos. Nogensmenys, això només és el principi. Per l'extensió del treball i per el temps disponible veiem que tenim moltes línies d'investigació obertes i molts llocs per visitar. L'arxiu de Sevilla, la fortalesa de Ceuta, Zamora, Perpinyà, Foix, Dachau són llocs per visitar i on la nostra recerca encara ens pot fer arribar més lluny i amb més detall en la vida de Carlos Redondo.

En tot el treball hem intentat no caure en l'apologia, en lloar gratuïtament, més aviat ens hem contingut. Hem tractat de realitzar un treball el més objectiu possible, relatant únicament els fets. Tal com els hem trobat els hem presentat. Hem utilitzat més de cent notes a peu de pàgina per recolzar cada una de les afirmacions que hem fet. Hem volgut deixar palès que el treball es sustenta en una part molt important en la tasca de recerca. A partir de les cartes antigues, tota la informació presentada ha estat una feina de recerca de la vida de Carlos Redondo. A partir de la recerca hem tractat de contextualitzar de la millor manera possible totes les èpoques i les fases històriques per les que va transitar. Per fer-ho ens hem documentat amb tractats d'especialistes de cada època, des de l'Espanya de la Restauració, la guerra de Cuba i Filipines, les guerres del Rif, la Dictadura de Primo de Ribera, la caiguda de Barcelona a l'inici de la Guerra Civil, el front d'Aragó, els camps de refugiats francesos, els Maquis, el Train Fantôme i els camp nazis. Ens ha

semblat especialment important la visió que fa Victor Frankl del vessant psicològic d'un pres en una camp de concentració. És la millor forma d'acostar-nos a com deuria viure els darrers dies de la seva vida el nostre protagonista. Hem tractat que totes aquestes etapes històriques quedessin reflectides, unes amb més profunditat d'altres amb menys, en el present treball. Només potser en els darrers dos capítols ens hem permès la llicència de donar un to més novel·lat al relat, atès que les circumstàncies tràgiques de l'exili i la mort de Carlos Redondo així ho aconsellaven.

En conjunt hem intentat donar una coherència a tota la biografia, des de l'inici al final, tenint en compte que en molts casos hem hagut de contenir-nos en l'extensió i aprofundiment de cada època. Moltes parts d'aquesta biografia donarien per molt més. La guerra de Filipines, les campanyes a l'Àfrica, la Guerra Civil i especialment l'exili i la deportació a Dachau donarien per un treball sencer cada un d'ells. Tanmateix, del que es tractava era de realitzar una història de vida, una biografia on es fes un recorregut inevitablement transversal per tots els esdeveniments viscuts per el protagonista i ponderant la seva trajectòria militar i personal emmarcada sempre en les fites històriques i el context general. Si hem aconseguit l'objectiu és una qüestió que haurà de decidir el lector.

**El jove tinent Carlos Redondo, de 19 anys, durant la guerra de les Filipines.
(Manila 1898)**

Vapor *León XIII* ancorat al port de Barcelona. Fou el vaixell amb el que Carlos va tornar de Filipines (1899).

A baix, Carlos i la seva esposa Adela als anys 20.

Carlos Redondo amb un net seu, durant l'època de la Guerra Civil.

Antonio Redondo Flores. Germà de Carlos. Metge i militar autor del llibre "Elementos de Higiene Militar" (1906).

Genet-la-Jaunt-le-1. 1940

Mi queridísimo hijo Enrique: La vida nos reserva
horas de tristeza y horas de alegría. Las de es-
tos días de Pascuas y año nuevo hacen nido
para todos nosotros de intensa dicha. Al super-
sar las Pascuas recibimos la inmensa alegría
de recibir carta de Lolita contentando a una
mamá. La t^a de un año. Al terminar las Pas-
cuas tenemos el gozo de recibir tu carta que
a la satisfacción grandísima que nos produ-
jo su recibo se aumentó al verificar las gran-
des noticias que en ella nos dabas. Ya ver
como las Pascuas no han podido ser me-
jores. Estamos muy satisfechos con tu nuevo
estado y hacemos votos porque os lleguéis
a comprender bien tu mamá y tu papá
que vuestra dicha de hoy no se vea

Redondo Flores - Carlos

Herend. S. Arriaga 3 Junio 1946

Mis querido hijo: Ha llegado ayer a mi poder tu carta del 12 de abril. Mas de un mes y medio ha pasado. Pero llegó al fin y vino con ella una alegría inmensa por ver la gratísima nueva del nacimiento de tu nuevo hijo. Gracias a él, tu tranquilidad y alegría renacerá por aunque nunca olvidaras a tu mamá que está en gloria, su hermanito mitigará tus dolores y volverá la paz y tranquilidad a tu hogar que te muerta había trastornado. La vida, aunque es así; lucha, dolores y alegrías, desproporciones, y consuelos; y así años y años, hasta que Dios dispone paremos a descansar a otro mundo mejor. Lo que me ha dado cuenta de tu dolor como si yo lo hubiese pasado a tu lado. Para tí, tan cercano de los niños, el golpe tiene que ser terrible. Para nosotros no hay que decir lo que representaba eso. Pero quizá, Dios cree que de momento ya habéis sufrido bastante y os ha mandado lo único que podría consolaros. Que venga al mundo con suerte y fueras para reportar esta vida terrenal; que ya es bastante el padecer sabrellevar cuando se vive uno con sentimientos y corazón.

Tu carta, aparte de darme satisfacción grande con la feliz nueva, me ha producido otra alegría no menor y es el leerle tan cariñosamente por mí. Parece fotografías de las que me escribe todos los días tu hermano Pepe. Tu hijo mayor como en esta tierra habéis abierto y. mi vuestro corazón.

y me comunique y alegrar tanto que doy gracias a Dios
 que dispuso el incidente de mi prision, pues ello ha da-
 do lugar a que mis hijos todo pero en especial Pepi y tu es-
 feroricen sus sentimientos de cariño hacia el padre. Que
 yo os agradezca eso en el alma no hay que decir pero lo
 que os lo agradece tambien es vuestro madre que nos
 adoraba a todos y que estoy seguro que no se sepa-
 ra nunca su espíritu de nuestro lado. Yo lo he visto.
 Tener confianza en ella y en los casos mas desesperados
 intar en su influyò como yo lo noto. Voy a otra
 cosa. Sin intentar disculpas voy a hablarle unas palabras de
 tus humanas. Desde luego ignoro si han escrito o no pero
 debo aclararte que tu carta dirigida a mi (creo que en 12 de
 febrero) no la recibí hasta que llegué a este campo pues
 en la pr. alemana no recibían ninguna clase de comuni-
 cación. La recibí aquí a mediados de febrero y comuni-
 que la noticia a tus humanas contestandote a ti. Como
 el correo (segun pueden ser) había una enorme cantidad perdida
 suceder que si han escrito esta haya ido retrasado. De
 todas maneras te pido por mamá y por mi que estés
 cierto de conseguirlo, que olvides los recos, si aun lo
 tienes, que no creo, y que tengas la seguridad que tus
 humanas han sentido profundamente vuestra desgracia.
 Ya sabes que ellas siempre te han querido a ti es-
 pecialmente y todo lo tiempo las afecta. Cuando les diga
 tu disgusto con ellas las impresionari muy dolorosamente.
 Las causas de mi prision no puedo decirte por carta
 pues sería muy extensa. Pero no hay delito comun ninguno.
 Era otra clase de cosas de las que vos acusaban. Pero - que
 mas da. Total - - Yo sigo muy tranquilo y optimista.
 Se acaba el papel y nos autorizan a escribir.
 Muchos besos al pequeño Carlito, al que quiero ver pronto, abram a mamá.
 Tu padre

No sign de escribire
 por algun al campo. Segun y - verum.

Darrera carta que va escriure Carlos, des del camp de Vernet d'Ariège, el 3 de juny de 1944. En ella es pot observar a la part dreita la marca de control del camp du Vernet.

Bibliografía bàsica

- Cardona, Gabriel. *El problema Militar en España*. Col. Biblioteca de la historia. Alba Libros, Madrid 2005
- Cardona, Gabriel. *Crònica dels militars catalans. L'aposta republicana* Ed. L'esfera, Barcelona, 2006.
- Fraser, Ronald. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*. Ed. Crítica. Barcelona 1979
- Merino Sánchez, Jacint. *El Consejo de Guerra contra el General de División Manuel Goded Llopis: un ejemplo de investigación sobre archivos correspondientes a los Tribunales Militares Territoriales en 1936*. Universitat Autònoma de Barcelona. 2010
- Nitti, Francesco. *Chevaux 8 Homes 70 Le train Fantôme*. Ed. Mare Nostrum Perpinyà 2004
- Pan-Montojo, Juan (coord.) José Álvarez Junco, Manuel Pérez Ledesma, Juan Pro Ruiz, Christopher Schmidt-Nowara y Carlos Serrano. *Más se perdió en Cuba (España, 1898 y la crisis de fin de siglo)* Alianza Editorial Madrid 1998
- Payne, Stanley G. *Los militares y la política en la España contemporánea*. Ruedo ibérico Madrid 1968
- Salas, Ramón. Cardona, Gabriel. *El frente de Aragón (España 1936-1939 La Guerra Militar)* Historia 16 1996 Madrid
- Seco Serrano, Carlos, *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*. Instituto de Estudios Económicos Madrid 1984
- Solé, Felip. Tuban, Grégory. *Camp D'Argelers (1939-1942)* Cossetània Edicions. Valls 2011

Bibliografia complementària

- Bermejo, B. Checa, S. *Libro Memorial. Españoles deportados a los campos nazis*. Ministerio de Cultura. 2006
- Frankl, Victor. *L'Home a la recerca de sentit*. Edicions 62 Barcelona 2005
- Hobsbawm, Eric. *Historia del siglo XX (1914-1991)* Editorial Crítica. Barcelona Dotzena edició Setembre 2008

- Plummer, Ken. *Los documentos personales. Introducción a los problemas y a la bibliografía del método humanista*. Ed. Siglo XXI Madrid 1989
- Preston, Paul *Franco, "Caudillo de España"* Ed. Grijalbo Barcelona 1994
- Tamames, Ramón. *Ni Mussolini ni Franco: la dictadura de Primo de Rivera y su tiempo*. Ed. Planeta Barcelona 2008
- Redondo, Antonio *Elementos de Higiene Militar* 2ª edición Toledo 1906
- Santos, Felix *Españoles en la liberación de Francia: 1939-1945*, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Alicante 2003

Webs consultades

- Le camp du Vernet d'Ariège. <http://www.campduvernet.eu/> (consultes 7, 8 i 11 d'octubre de 2010)
- L'odyssée dès 900 Déportés du Train Fantôme.
<http://www.lesdeportesdutrainfantome.org/> (consultes 7, 8 i 11 d'octubre de 2010 i 7 i 8 de maig de 2011)
- La guerra hispano-cubano-americana.
<http://www.eldesastredel98.com/generala.html> (Consultes 5, 6 i 7 de Març de 2011)

Webs d'arxius consultats

- Portal de Archivos españoles. <http://pares.mcu.es/> (consultes novembre i desembre 2010)
- Archivo General Militar de Ávila
http://www.portalcultura.mde.es/cultural/archivos/castillaLeon/archivo_42.html
(consultes desembre de 2010)
- Archivo General Militar de Madrid
http://www.portalcultura.mde.es/cultural/archivos/madrid/archivo_3.html
(consultes desembre de 2010)
- Arxiu Nacional de Catalunya <http://cultura.gencat.cat/ArxiusEnLinia/>
(Consultes desembre 2010)

Arxius visitats

- Arxiu familiar d' Enrique Redondo Ávila
- Arxiu Nacional de Catalunya (Sant cugat)
- Arxiu del tribunal Militar III de Barcelona
- Arxiu militar Intermig del Bruc (Barcelona)
- Archivo General Militar de Ávila
- Archivo General Militar de Madrid
- Archivo General Militar de Segovia
- Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca

Altres arxius consultats:

- Archivo municipal de Zamora
- Service Historique de la Défense. Bureau des archives des victimes des conflits contemporains (Caen)

Fonts Orals:

- Alicia Redondo Ávila (filla de Carlos Redondo) Tolosa. Entrevista realitzada el 9 i 10 d'octubre de 2010
- Matilde Altimis Vallmitjana (jove de Carlos Redondo. Casada amb Enrique) Sabadell, entrevistes realitzades entre agost i setembre de 2010
- Rosa Redondo Altimis (neta de Carlos Redondo) Sabadell. Setembre de 2010
- Fabian Bergés (net d'Alicia Redondo) Tolosa 9 i 10 octubre de 2010